

በኢትዮጵያ የመጀመሪያው የመጽሐፍ ቅዱስ
ትርጉም በግእዝ ቋንቋ

በቀ/ዶ/ር ምክረ ሥላሴ ገብረ አማኑኤል ተዘጋጀ

THE EARLY TRANSLATION OF THE BIBLE INTO ETHIOPIC/GEEZ

Prepared by Mikre-Sellassie G. A. (BA, BD, PhD)

አዲስ አበባ 2000 ዓ. ም.

ADDIS ABEBA 2008

www.ethiopianorthodox.org

የአዘጋጁ መብት በሌላ የተጠበቀ ነው
All Rights Reserved

(C) ቀ/ዶ/ር ምክረ ሥላሴ ገ/አማኑኤል
Rev. Dr. Mikre Sellassie G/Amamanuel
የፖ. ሣ. ቍ. 10701 አዲስ አበባ
P. O. Box 10701, Addis Ababa
የስልክ ቍ. Tel. No.
011-6-470790, 0911-889170
Email Address:- mikre71@yahoo.com

የመጀመሪያ ገትመት 2000 ዓ. ም.

በብርሃንና ሰላም ማተሚያ ድርጅት ታተመ
አዲስ አበባ 2000 ዓ. ም.

ይህ አጭር ጽሑፍ መጽሐፍ ቅዱስ ጥንታዊ የኢትዮጵያ ቋንቋ ወደሆነው ወደ ግእዝ መቼ፣ በማንና ከምን ቋንቋ ወይም ቋንቋዎች እንደተተረጎመ የሚገልጥ ነው። ግእዝ የኢትዮጵያ የጥንት ቋንቋ ነው። የግእዝ ቋንቋ ራሱን የቻለ የጽሑፍ ቋንቋ የሆነበት ጊዜ በትክክል አይታወቅም። በሰሜን ምሥራቅ ኢትዮጵያ ባሉት በማጣራ የተገኘው ከክርስቶስ ልደት በ 4 በ3ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በቆመው ሐውልት ላይ የተቀረጸ ጽሑፍ በኢትዮጵያ ቀዳሚው የግእዝ ጽሑፍ እንደሆነ ይታመናል።¹ ብዙ ሊቃውንት እንደሚሉት ግእዝ አሁን ዛሬ እንደምናነበው አናባቢ ምልክቶች ኖረውት የጽሑፍ ቋንቋ መሆን የቻለው ከአራተኛው መቶ ክፍለ ዘመን ከቅዱስ ፍሬምናጦስ (አባ ሰላማ) ጊዜና ከአብርሃ ወላጽብሐ ዘመን ወዲህ ነው እንጂ ከዚያ በፊት ፊደላቱ በኖሩም አናባቢ ምልክቶች ሳይኖሩት የነበረው ግእዙ ፊደል ብቻ በመሆኑ ፊደሎቹ በቀላሉ ስመነበብ የማይመቹ ነበሩ። አባ ሰላማ ከሣቴ ብርሃን ቅዱሳት መጻሕፍትን ሲተረጎሙና ሲያስተረጎሙ ፊደሎቹ ሰላስቸገሯቸው ለካዕብ፣ ለሣልስ፣ ለራብዕ፣ ለሐምስ፣ ለሳድስና ለሳብዕ የሚሆኑ የፊደላቱን ድምፆች የሚሰዋውጡ አናባቢ ምልክቶችን ጨምረው እያንዳንዱ ፊደል ሰባት ዓይነቶች እንዲሆኑ አዘጋጅተው ለአጻጻፍና ለድምፅ አሰጣጥ እንዲመች አድርገውልናል።

ከዚያ በፊት ግን ቅዱስ ፍሬምናጦስ አባ ሰላማ ከሣቴ ብርሃን እስከመጡበት ጊዜና እስከ አብርሃ ወላጽብሐ ዘመን ድረስ ካዕብ፣ ሣልስ፣ ራብዕ፣ ሐምስ፣ ሳድስና ሳብዕ ሳይኖሩ ሰዎች በግእዝ ብቻ ይጽፉ ነበር። በመጽሐፈ ምስጢር የቅዱስ ፍሬምናጦስ አባ ሰላማን ትጋትና ታላቅ አስተዋጽኦ ሲተርክ «ወአምጽኦ ለነ ሰላማ ጳጳስ ፊደሉ እምሕርክትያነሱ ወሚጠሙ በአሐዱ ልሳን ወእሙንቱ ሰብዐቱ ፊደላት» «ሰላማ ጳጳስ

¹ Sergew Hable Sellassie, Ancient and Medieval Ethiopian History በሚል ርእስ የጻፉትን ገጽ 12 ተመልከቱ።

ከሕርክትያናለ (ከድምፅ ለጫዎች) ፊደልን አመጣልን ወደ ግእዝ ቋንቋም አስገባልን፤» በማለት ይመለከራል።¹ ለምሳሌ «ወበጸሐሙ» ለማለት «ወበጸሐሙ»፤ እንዲሁም «አፍለሰሙ» ለማለት «አፈለሰሙ» ተብሎ ነገር የሚጻፈው። እንዲሁም «ቃዜና ወልደ አልዐሜዳ ካሌብ» በማለት ፈንታ «ተዘነ ወልደ አልዐመደ ክለብ» እያሉ ይጽፉ እንደነበረ በአክሱምና በሸሜዛ በድንጋይና በሐውልቶች ላይ ተጽፈው ይገኛሉ።² በተለይም በአክሱም ሐውልት ላይ ተጽፎ የሚገኘው 42 ቃላት ያለው ምንግብ በግእዝ ፊደሎች ብቻ የተጻፈ ነው።³ ይህም ለጸሐፊዎች ሆነ ለአንገቢ እጅግ አስቸጋሪ ነገር። የግእዝን ፊደል አቀማመጥ ለውጠው ከግራ ወደ ቀኝ የመጻፍንና የማንበብን ዘዴ የፈጠሩ ቅዱስ ፍሬምናጠላ ናቸው። ከዚያ በፊት የሚጻፈውና የሚነበበው እንደ ያሌም ቋንቋዎች ከቀኝ ወደ ግራ ነገር።

ይህ ጽሑፍ ቀደም ሲል ተዘጋጅቶ የነበረው በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ለተከበረው ለ2 ሺህ ዓመት በዓል ለወጣው መጽሐፍ ውስጥ እንዲታተም ነገር። እንግሊዝኛው ሲቀር አማርኛው በአርግጥ ታትሟል። ነገር ግን በጎትመቱ ዘግጅት ሠራተኞች ግዴለሽነትና ማንከለብኝነት መጽሐፉ በተለይ የእኔ ጽሑፍ በጣም ተበላሽቶ ነው የታተመው። ለንድ ታላቅ ስሕተት የተደረገው እኔ መጽሐፍ ቅዱስን ስለተረጉሙት ሰዎች ብዛትና ሁኔታ ለመግለጥ ለምሳሌ ከጥቂት መጻሕፍት የወሰድኳቸውን የግሪኩን (የጽርኩን) ቃላት፣ ሐረጎችና ዓረፍተ ነገሮች በሙሉ በመተው ትርጉሞቻቸውን ብቻ ጽፏል። የግሪኩ ቃላት፣ ሐረጎችና ዓረፍተ ነገሮች በሙሉ መግባት ነበረባቸው። እነዚህ ከቀሩ እንግብያን ምንም ነገር ሊረዱ አይችሉም። ስለዚህ እንግብያን የእኔን አባባል በትክክል እንዲረዱት የግሪኩን (የጽርኩን) ቃላት፣ ሐረጎችና ዓረፍተ

ነገሮች በሙሉ እንዲገቡ አድርጌ እንደገና እንዲጻፍ አድርጌአለሁ። ዳግመኛ የንግሥት ሕንደኬ ጃንደረባ (በጅሮንድ) ብሉይ ኪዳንን ያነብብ የነበረው በምን ቋንቋ እንደነበረ እኔ ያቀረብኩትን ሐተታ ሀሳብን ለውጠውታል። አሁን የኔ ሀሳብ እንደነበረ ተቀምጧል። ስለዚህ እንግብያን ስለጽሑፉ ጥያቄና አስተያየት ካላቸው በተለጠው የስልክ ቍጥር (0116-470790 ወይም 0911-889170) ደውለው ከእኔ ከአዘጋጁ ጋር በቀጥታ ሲወያዩ ይችላሉ። መልካም ንባብ!

¹ አለቃ ኪዳነ ወልደ ክፍሌ፣ መጽሐፈ ሰዋስው ወግስ ወመዝገብ ቃላት ሐዲስ፣ ኦርትዶክስ ማተሚያ ቤት፣ አዲስ አበባ፣ 1948 ዓ.ም. ገጽ 29።
² የላይኛውን መጽሐፍ ገጽ 30-31 ይመልከቱ።
³ የላይኛውን መጽሐፍ ገጽ 29 ይመልከቱ።

የክርስቲያን ግድግዳ

መግቢያ	ገጽ 5
የክርስቲያን ግድግዳ	8
1. መቅደም	9
2. የአይሁድ ባህል ተጽእኖ በኢትዮጵያ ላይ	9
3. መጽሐፍ ቅዱስ በግእዝ የተተረጎመው መቼ ነው	15
4. የሰብዓ ሊቃናት ትርጉም ምንድን ነው	18
4.1 የሰብዓ ሊቃናት ትርጉም አመጣጥ	21
4.2 የአይሁድ ቀኖና መጻሕፍት በሙሉ ተተርጎመዋል	25
4.3 ለሰብዓ ሊቃናት ትርጉም የተሰጠ ምስክርነት	26
4.4 ለመጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም የሰብዓ ሊቃናት ጥቅም	27
5. የመጽሐፍ ቅዱስ ወደ ግእዝ ቋንቋ መተርጎም	30
6. መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግእዝ የተተረጎሙ ሰዎች	34
7. መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግእዝ ለመተርጎም የረዱ ሌሎች ትርጉሞች	38
8. የግእዝ ቅዱሳን መጻሕፍት መሻሻል	42
9. የግእዝ ቅዱሳን መጻሕፍት ኅትመት	47
10. የግእዝ የብራና ቅዱሳን መጻሕፍት የማገኘት ስታዎች	48

1. መቅደም

ከክርስቲያን ልደት በኋላ በመጀመሪያዎቹ ስድስት መቶ ዓመታት መጽሐፍ ቅዱስ ከተተረጎመባቸው በጣም ጥቂት የዓለም ቋንቋዎች መካከል ሁለቱ የአፍሪካ ቋንቋዎች ናቸው። እነሱም የግብጽ ጥንታዊ ቋንቋ “ቅብጥ” እና የኢትዮጵያ ጥንታዊው ቋንቋ “ግእዝ” ናቸው። የመጽሐፍ ቅዱስን በግእዝ የመተርጎም ታሪክ ለመጻፍ አንድ ሰው የሀገሪቱን ታሪካዊ፣ ሃይማኖታዊና ባህላዊ ስረ መሠረት ቢያንስ ባጭሩ መመልከት ያስፈልጋል። በአፍሪካ ቀንድና በቀይ ባሕር ምዕራባዊ ጉን ልዩ መልክ አምድራዊ አቀማመጥ ያላት ኢትዮጵያ ከብዙ ሺህ ዓመታት ጀምሮ በመካከለኛው ምሥራቅና በአፍሪካ ሥልጣኔ መካከል እንደ ድልድይ ሆና ኖራለች። በረጅም ታሪካዊ ጉዞ ኢትዮጵያ ከደቡብ ዐረቢያ፣ ከግብጽና ከእስራኤል ሕዝቦች ጋር ቅርብ ግንኙነቶችን አዳብራ ነበር። ይሁንና ግንኙነቶቹ በአየርና በምጣኔ ሀብት ሁኔታዎች ተሰውጠዋል። ከላይ ከተጠቀሱት ስታዎች፣ በተለይም ከደቡብ ዐረቢያ አያሌ ሕዝቦች ከክርስቲያን ልደት በፊት አንድ ሺህ ዓመታት ጀምሮ በነበረው ረጅም ጊዜ ውስጥ ወደ ኢትዮጵያ መፍለስ (መሰደድ) ጀምረው ነበር። እነዚህ ስደተኞች ውለው አድረው ቋንቋቸውን፣ የአጻጻፍ ሥርዓታቸውንና ሌሎች ባህላዊና ሃይማኖታዊ ውርሶቻቸውን መጠጊያ ወዳገኙበት ወደ ኢትዮጵያ ማስገባት ችለዋል። ሆኖም እነዚህ ውርሶች ሁሉ በኋላ ጊዜ በኢትዮጵያ እየተለወጡና እየተሻሻሉ መጥተዋል።¹

2. በኢትዮጵያና በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ቤተክርስቲያን ላይ የአይሁድ ሥርዓት ተጽእኖ

በንግድ ተጀምሮ በፖለቲካ መስክ እያደገ የመጣው የኢትዮጵያና የእስራኤል ግንኙነት ከክርስቲያን ልደት በፊት በመጀመሪያው ሺህ ዓመት መግቢያ ላይ በንግሥተ ሳባና በንጉሥ ስሎሞን ጊዜ ከፍ ካለ ደረጃ ላይ ደርሶ ነበር። ንግሥተ ሳባ

¹ Sergew Hable Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopian History* 1972 ገጽ 29-33.

ንጉሥ ሰሎሞንን እንደ ጉብኝት የሚያስረዳው ቀዳሚው የመጽሐፍ ቅዱስ የመረጃ ምንጭ 1ኛ ነገሥት ምዕራፍ 10 ከቁጥር 1-13 እና 2ኛ ዜና መዋዕል ምዕራፍ 9 ከቁጥር 1-12 ያለው ነው።¹ ሆኖም የንግሥተ ሳባ ታሪክ በኢትዮጵያ²፣ በደቡብ ዐረቢያ³ እና በአይሁድ⁴ የሥነ ጽሑፍ ትውፊት ሰፊ ማብራሪያ ተሰጥቶታል። “በመካከለኛው ምሥራቅም በየትኛውም አካባቢ ከሚገኙና መልካም ከሆኑ አካባቢዎች የአንዱ ርአስ ሆኗል”።⁵

ስለ ንግሥተ ሳባ ታሪክ ዋናው የኢትዮጵያ ምንጭ “ክብረ ነገሥት” ተብሎ የሚጠራው የኢትዮጵያን ብሔራዊ የረጅም ጊዜ ታሪክ የያዘና ዋናው የንጉሣዊ አገዛዝ አስተሳሰብ የመነጨበት መጽሐፍ ነው። “ክብረ ነገሥት” ንግሥተ ሳባ ከንጉሥ ሰሎሞን ጋር ቅርብ ግንኙነት መሥርታና ከዚህም በማስከተል የአይሁድን ሃይማኖት ተቀብላ እንደ ነበር በሰፊው ይገልጻል። ከኢየሩሳሌም ስትመለስም ከሰሎሞን የወለደችው “ምኒልክ” የተባለው ልጅዋ የኢትዮጵያ ሥርወ መንግሥት መሥራች እንደሆነ “ክብረ ነገሥት” ያስረዳል። በኢትዮጵያ የመጨረሻው ንጉሠ ነገሥት እስከ ነበሩት ቀዳማዊ ኃይለ ሥላሴ ድረስ የነገሡ ነገሥታት ሁሉ ከቀዳማዊ ምኒልክ ዘር ሲወርድ ሲዋረድ የመጡ እንደሆኑ ጽኑ እምነት ነበራቸው። ይህም እምነት በተሻሻለው የ1955 ዓ.ም.

¹ አንዳንድ ትናንሽ ነገር ግን አስፈላጊ ያልሆኑ ልዩነቶች በሁለቱ የብሉይ ኪዳን ታሪኮች መካከል ይገኛሉ። እነዚህም ልዩነቶች ለሰሎሞንና ለሳባ አፈታሪክ እድገት አስፈላጊነታቸው ትንሽ የሆነ ነገር ግን ጽሑፍን ለማስተላለፍ ዘዴ ብዙ ጠቀሜታ አላቸው። E. Ullendorf, Ethiopia and the Bible, (London, Oxford University Press 1968) p. 132

² ሥርወው ሐብለ ሥላሴ 1972 ገጽ 36-38.
³ A. W. Arbery, trans., The Koran Interpreted (London, 1937) pp. 384-85; E. Ullendorf, “Hebraic-Jewish Elements in Abyssinian Church”, JSS 1(1956) p. 233.

⁴ Detailed accounts are given in the work of F. Josephus of the 1st century A.D. and in the Babylonian Talmud of the 3rd century. A.D. F. Josephus, Jewish Antiquities, ed. by J. Thackeray & R. Malcus (Loeb Classical Library, London, 1961) vol. VIII pp. 165-175; The Babylonian Talmud, Seder Nezikin, trans. by A. Epstein (London, 1935) p. 76. The Babylonian Talmud interprets the accounts about the Queen of Sheba in 1 Kings 10:1-10 in a metaphorical sense.

⁵ E. Ullendorff, Ethiopia and the Bible, (London, 1968), p.132.

የኢትዮጵያ ሕገ መንግሥት አንቀጽ 2 ላይ እንደሚከተለው ተመዝግቦ ይገኛል። “የንጉሠ ነገሥቱ ክብር ከኢየሩሳሌሙ ንጉሥ ከሰሎሞንና ከኢትዮጵያዊቷ ንግሥተ ሳባ ልጅ ከቀዳማዊ ምኒልክ ያለማቋረጥ ሲቀጥል ከመጣው ሐረግ ጋር ተያይዞ ለዘላለም ይኖራል።”¹ በዚህም ላይ professor E. Ullendorff አስተያየት ሲሰጡ እንዲህ ብለዋል። “እዚህ ላይ ለዘብ ባሉ ሕጋዊ ቃላት ከንጉሥ ሰሎሞንና ከንግሥተ ሳባ ምሥጢራዊ ግንኙነት ቀጥታ ዝርያ ያለው ነው የሚለውን የማያቋርጥ ጠንካራ አቋም እናገኛለን። ይህም የብሉይ ኪዳን ታሪክን ጸንቶ የመኖር ጠቀሜታና ሰፊ ውጤቱን የሚያስታውሰን ነው።”²

ጌታችን ኢየሱስ ክርስቶስ በመዋዕል ስብከቱ ስለ አንዳንድ ፈሪሳውያንና ጸሐፍት አለማመን ሲናገር ንግሥተ ሳባ የሰሎሞንን ጥበብ ለመስማት ከሩቅ እገር መምጣቷን እንዲህ ሲል አመሰግኗታል። “ንግሥተ አዜብ በፍርድ ቀን ከዚህ ትውልድ ጋር ተነሥታ ትፈርድበታለች፤ የሰሎሞንን ጥበብ ለመስማት ከምድር ዳር መጥታለችና።”³

ክብረ ነገሥት ቀዳማዊ ምኒልክ ባደገ ጊዜ ወደ ኢየሩሳሌም ሄዶ አባቱን ሰሎሞንን እንደ ጉብኝና እዚያም በቆየበት ጊዜ የአይሁድን ሃይማኖት ከሥርዓተ መንግሥቱ ጋር አጣምሮ እንደተማረ በዝርዝር ይተርካል። ወደ ሀገሩ ሲመለስም ቀዳማዊ ምኒልክ በብዙ ካህናትና የሕግ መምህራን ታጅቦ መጥቷል። እነዚህ ካህናትና መምህራንም የአይሁድን ሃይማኖትና ባህል በአጠቃላይ የሙሴን ሕግ በተለይ ለሀገሪቱ (አክሱም-ኢትዮጵያ) በሰፊው እንዳስ ተዋወቁ ይታመናል። በዚህ ጽሑፍ (ክብረ ነገሥት) ላይ ቀዳማዊ ምኒልክ ከኢየሩሳሌም ቤተ መቅደስ የእግዚአብሔርን የቃል ኪዳንን ታቦት በምሥጢር አምጥቶ የጥንታዊት ኢትዮጵያ ዋና ከተማ በነበረችው በአክሱም እንዳስቀመጣት ተገልጿል። በዚህም ምክንያት ይህች የቃል ኪዳን ታቦት እስከ አሁን በዚያ እንደምትገኝና በዚህም ምክንያት

¹ Revised Constitution of Ethiopia, (Addis Ababa, 1955), p. 3.
² E. Ullendorff, Ethiopia and the Bible, (London, 1968), p.139-140.
³ ማቴዎስ 12:42፤ ሉቃስ 11:32።

አክሱም የተቀደሰች ከተማ እንደሆነች በብዙ ኢትዮጵያውያን ዘንድ ይታመናል።¹

ኢትዮጵያ ከእስራኤል ጋር የነበሯት እነዚህ የብዙ የቅርብ ግንኙነቶች፣ በተለይም በሃይማኖትና በባህል መስክ፣ ከጥንት ጀምሮ እስከ ዛሬ ድረስ በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያንና በመላው የኢትዮጵያ ኅብረተሰብ የአኗኗር ሥርዓት ውስጥ ሥር ሰደው በኖሩ የአይሁድ ወይም አይሁድ መሰል ልማዶች ሊረጋገጡ ይችላሉ። እነዚህም ልማዶች እንደ ቅዳሜ አከባበር፣ በምግብ አጠቃቀም ረገድ ንጹሕና ንጹሕ ባልሆኑ እንስሳት መካከል ያለው ልዩነት፣ ሥርዓታዊ ንጽሕና እና የግዝረት ሥርዓቶች ናቸው።

የአይሁድ ለንበት ክርስትና ከገባና ጠንካራ ቤተ ክርስቲያን ከተመሠረተችም በኋላ እንኳ በመላ ኢትዮጵያ በጥብቅ የሚከበር መሆኑ የተረጋገጠ ነው። በኢትዮጵያ የለንበትን በጥብቅ መከበር አስመልክቶ W. C. Harris የተባሉት ደራሲ የሚከተለውን ጽፏል። በለንበት ዕለት "በሬና አህያ እንኳ አርፈው ይውላሉ። የእርሻ ሠራ ይቆማል። የቤት ጥቃቅን ሥራም አይሠራም። ቀኑን ሙሉ ሥራ አልባ መንፈስ ሰፍኖ ይውላል ..."² ክርስትና በኢትዮጵያ ከተሰበከ በኋላም ቅዳሜና እሁድ ሁለቱም በእኩል ደረጃ ሲከበሩና ሁለቱም በግዕዝ "ለንበት" በሚል መጠሪያ ሲጠሩ ናረዋል። የቀድሞው "ቀዳሚት ለንበት"፣ የኋለኛው "ለንበተ ክርስቲያን" ወይም በአርምኛ ቅዳሚት "ለንበተ ጢና" ወይም "ለንበተ ዱራ"፣ ተብሎ ሲጠራ ታላቁ እሁድ ለንበት ደግሞ "ለንበተ ጉዳ" ተብሎ ይጠራል። ሥራን በተመለከተ ቅዳሜ እንዳይሠራ የሚከለክሉ ዝርዝር መመሪያዎች በ15ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የቤተ ክርስቲያን ተሐድሶ ባደረጉት በዐጼ ዘርዐ ያዕቆብ በተዘጋጀው በመጽሐፈ ብርሃን ተጽፈው ወጥተዋል። መጽሐፉ ስሜታዊ በሆነ መንገድ የለንበትን አስፈላጊነት ያስረዳል።³

¹ ክብረ ነገሥት ምኒ. 48፣ E. Ullendorff, 1968 82-85, 135,141-142; ሥርግው ሐብሰ ሥላሴ 1972, 38.

² W. C. Harris, *The Highlands of Ethiopia*, vol. 3 (London, 1844).

³ Metshaf Berhan, ed by Conti Rossini & L. Ricci in C. S. C. O., 1964/5.

በመጀመሪያዎቹ አምስቱ የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት ከታዘዙ የምግብ መመሪያዎች ብዙዎቹ በኢትዮጵያ በተወሰነ ጥብቅነት ሲፈጸሙ ናረዋል። Mansfield Parkins ሲጽፍ፦ "በምግብ አመራረጥ ከአቢሲኒያውያን የበለጠ ጠንቃቃ ሕዝብ የለም"¹ ማለቱ የተጋነነ አይደለም። ዘሌዋውያን ምዕራፍ 11 በሚያዘው የአመጋገብ መመሪያ መሠረት ሸሆናቸው ያልተሰነጠቀ እንደ ግመልና እንደ ጥንቸል ያሉ እና የማያመነክኩ እንደ አሳማ ያሉ እንስሳት እንዳይበሉ ከተከለከሉ እንስሳት መካከል ናቸው። በግልጽ እንደሚታየው ከሕዝቦች ሁሉ ኢትዮጵያውያን ታላቅ የአሳማ ሥጋ ጥላቻ አላቸው። በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ተዋሕዶ ቤተ ክርስቲያን ተከታዮች ዘንድ ያለማወላወል ከሚፈጸሙ የንጽሕና ሥርዓታት ጋር የተያያዙ መመሪያዎች ከብሉይ ኪዳን የተገኙ ናቸው።²

የግዝረት ልማድም በኢትዮጵያ በለፊው በተግባር የሚገለጽ ነው። ይሁንና ይህ ልማድ የአይሁድ ሃይማኖት ወደ ኢትዮጵያ ከመግባቱ በፊት ጀምሮ የኢትዮጵያ አዋሳኝ የሆኑ አገሮችን ጨምሮ በብዙ የዓለም ሕዝቦች መካከል የተስፋፋ በመሆኑ የግዝረት ልማድ ከዚያ በፊት ጀምሮ የነበረ ነው ማለት ትክክለኛ ሊሆን ይችላል። ሆኖም በኢትዮጵያ ለመኖሩ ልዩ የብሉይ ኪዳን ተያያዥነት እንዳለው ማስረዳት ይቻላል። ከልደት በኋላ በ8ኛው ቀን የግዝረት አፈጻጸም በኢትዮጵያና በአይሁድ ብቻ የሚደረግ ነው። ይህም ሐቅ ኢትዮጵያ ግዝረትን ተግባራዊ በማድረግ ረገድ በብሉይ ኪዳን ትእዛዛት ተጽእኖ ሥር እንደ ነበረች የሚያረጋግጥ ሐቅ ነው። ይሁን እንጂ ከወንድ ግርዛት በተጨማሪ ኢትዮጵያ እንደ አብዛኞቹ ጎረቤቶች ሀገሮች የሴት ግርዛትንም ስትፈጽም ናራለች። ይህ ልማድ ግን በብሉይ ኪዳን የለም። ስለዚህ ኢትዮጵያ የግዝረትን ልማድ ከሁለቱም ማለት ከአይሁድ ሃይማኖትና ከጎረቤቶቿ እንደ ወረሰች ተአማኒነት ያለው ይመስላል።³

¹ M. Parkins, *Life in Abyssinia* (London, 1966 impression of the 2nd edition 1868) pp. 207-8.

² *ዘጸአት* 19:15፣ *ዘሌዋውያን ምእራፍ* 12ና 15። *1 ሳሙ.* 21:4-6።

³ *ለዝርዝር ለስተያየቶች* E. Ullendorff, *Ethiopia and the Bible*, 78 105-109 ይመልከቱ።

ከላይኛው ነጥብ በተጨማሪ፣ በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያን በሳምንት የሚጸምባቸው ሁለት ቀናት "በአይሁድ በየሳምንቱ ይጸሙ የነበሩ ቀኖች ቅሬቶች ናቸው" ሲል E. Ullendorff አስተያየቱን ሰጥቷል። በተጨማሪም ሊናገር "ከሰኞ እና ከሐሙስ ወደ ረቡዕ እና ዓርብ የተደረገው የጸም ቀናት ለውጥ ከአይሁድ የተከረጀ ነው የሚለውን ክስ ለማፍረስ ተብሎ የተደረገ መሆኑ አያጠራጥርም" ብሏል።¹

በግልጽ እንደሚታየው የእነዚህ ነጥቦች ሕጋዊነት ጥያቄ ውስጥ የሚገባ ነው። ምክንያቱም እነዚህ ሁለት ቀናት በቀብጥ ኦርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያን፣ በሶርያ ኦርቶዶክስና በሌሎችም ኦርቶዶክስ ኦርቶዶክስ አብያተ ክርስቲያናትም ስለሚጸሙ ነው።

እነዚህ ቀደም ያሉ የአይሁድ ተጽእኖዎች እና ሥር የሰደዱ የብሉይ ኪዳን ልማዶች በኢትዮጵያ መኖር ክርስትና ከመግባቱ በፊት የአይሁድን ሃይማኖት ቢያንስ የተወሰነ ሰዎች ይከተሉ እንደነበረ ያስረዳል። ይሁን እንጂ በክብረ ነገሥት እንደተጻፈው የአይሁድን ልማድ አጀማመር ከክርስቶስ ልደት በፊት በ10ኛው መቶ ዓመት ከነበረው ከንጉሥ ሰሎሞን ጊዜ ጋር ማያያዝ አስቸጋሪ ይሆናል። አንዳንድ ምሁራን ከእስራኤል ሕዝብ ጋር የተጀመረው ግንኙነት፣ በማከታተልም የአይሁድ ሃይማኖትና ባህል ወደ ኢትዮጵያ መግባት ከክርስቶስ ልደት በፊት በ6ኛው መቶ ዓመት ከባቢሎን ምርኮ ቀደም ብሎ እንደነበረ ያምናሉ። ምክንያቱም በኢትዮጵያ ያሉ ፈላጊዎች "ከመጀመሪያዎቹ አምስቱ የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት ውጪ ምንም ሃይማኖታዊ መመሪያዎችን አያውቁምና ነው። በአይሁድ መምህራን የተዘጋጀውን የብሉይ ኪዳን መመሪያዎችን ባህላዊ የቃል ትርጉም (Mishnah) እና የአይሁድን የፍትሐ ብሔርና የሃይማኖት ሕግ የያዘውን የጽሑፍ ስብስብ ታልሙድን (Talmud) አያውቁም።"² ከሁሉም በላይ ከጼዋዌ በኋላ የተሠሩ በዓላትና አከባቢቸው በኢትዮጵያ በፈላጊዎችም ሆነ በክርስቲያኖች ወንድሞቻቸው ተከብረው አያውቁም።

ኢትዮጵያውያን ሐዲስ ኪዳንን ከመቀበላቸው በፊት ከብሉይ ኪዳን መጻሕፍት፣ ወይም ቢያንስ ከጥቂት ክፍሎች ጋር

ይተዋወቁ ነበር? ወይስ አልነበረም? የሚል ጥያቄ ማንሣት ይቻላል። ይህ ጥያቄ አስቸጋሪ ስለሆነ በሚከተለው ክፍል ሐሳብ ተሰጥቶበታል።

3. መጽሐፍ ቅዱስ በግእዝ ቋንቋ የተተረጎመው መቼ ነበር?

መጽሐፍ ቅዱስ በግእዝ የተተረጎመው መቼ? በማን? እና ከምን ቋንቋ ወይም ቋንቋዎች ነበር? የሚለው ጥያቄ እስከ አሁንም ድረስ አከራካሪ ጉዳይ ነው። ከክርስቶስ ልደት በፊት ወደ ኢትዮጵያ ዘልቀው የገቡ የአይሁድና የብሉይ ኪዳን ተጽእኖዎች እንዲሁም አመለካከቶች ብሉይ ኪዳን ወይም ቢያንስ የተወሰኑ ክፍሎች (መጽሐፎች) በተመሳሳይ ጊዜ ወደ ኢትዮጵያ ቋንቋ እንደተተረጎሙ ሐሳብ ይሰጣሉ። ነገር ግን ብሉይ ኪዳንና ሐዲስ ኪዳን ወደ ኢትዮጵያ ቋንቋ መቼ እንደተተረጎሙ በአርግጠኝነት ገና አልታወቀም። ስለዚህ ጥያቄ አንዳንድ አስተያየት የሚሰጡ ባህላዊ የጽሑፍ ማስረጃዎች በግልጽ ይገኛሉ። ይሁንና በእነዚህ መረጃዎች መካከል ተመሳሳይ የሆነ አስተያየት የለም። በእባ ጊዮርጊስ ዘጋስጫ በተጻፈው በመጽሐፈ ምሥጢር ውስጥ የተመዘገበ አንድ ታሪክ ስለ ብሉይና ሐዲስ ኪዳናት ትርጉም በግዕዝ የሚከተለውን መግለጫ ይሰጣል።

«... ወመክብብ መጻሕፍቲሃሰ ዘብሉይ ተዐልዋ እምዕብራይስጢ ኅበ ግእዝ በመዋዕሊሃ ለንግሥተ እዜብ እንተ ሐወጸቶ ለሰሎሞን። ወበእንተዝ ኮነ ጽሩየ ፍካሬሆሙ ለመጻሕፍተ ነቢያት ዘውስተ ብሔረ እግዲሊ እሰመ በሕገ አይሁድ ነበሩ እምቅድመ ልደተ ክርስቶስ። ወእመስኬ አዕለውዎ እምድነረ ልደተ ክርስቶስ ሜጡ ሰቃልያን ቃለ ጽዱቀ ውስተ ስምዐ ሐሰት። ወከመ ሰ ተእልዋ መጻሕፍተ ነቢያት እምዕብራይስጢ ኅበ ግዕዝ ትረክ ብ ትእምርቶ በውስተ መጽሐፈ ነገሥት ዘይብል ትርጓሜ ነገረ ዕብራይስጢ ኅበ ግዕዝ፣ ኢሎሂ ብሂል አምላክ። አዶናይ ብሂል እግዚእ። ጸባኦት ብሂል ዘኅይላት። ወመክብብ መጻሕፍቲሃሰ ዘሐዲስ ለምድርነ ኢትዮጵያ ተዐልዋ እምሮማይስጢ ኅበ ግዕዝ እምቅድመያስተርኢ ሃይማኖተ ንስጥርስ ወእምቅድመ ይትፈጠር ሃይማኖተ ልዮን፣ ወእምቅድመ ይትጋብኡ ማኅበረ ከሰባት

¹ ከዚህ በላይ ያለውን ዋቢ መጽሐፍ ይመልከቱ።
² ከዚህ በላይ ያለውን ዋቢ መጽሐፍ ይመልከቱ።

ዘውሉቶሙ ኤጲስ ቆጶሳት ዘኬልቄዶን። ወበእንተዝ ኮነ ፍካሬ መጻሕፍቲሃ ለብሔረ አግኣዚ ዘብሉይኒ ወዘሐዲሲኒ ንጡፊ ከመ ወርቅ ወፍቱነ ከመ ብሩር።»

"... የብሉይ ኪዳን መጻሕፍትን በተመለከተ ሰሎሞንን በጉበኝትው በንግሥተ አዜብ ዘመን ከዕብራይስጥ ወደ ግዕዝ ተተረጎሙ። በዚህም ምክንያት በብሔረ አግኣዚ (ኢትዮጵያ) የሚገኙ የነቢያት መጻሕፍት ትርጉም የጠራ ሆነ። ከልደተ ክርስቶስ በፊት ሕዝቡ ለአይሁድ ሃይማኖት ታማኝ ነበሩ። ከልደተ ክርስቶስ በኋላ በተተረጎሙት ግን የክርስቶስ ሰቃዮች እውነተኛውን ቃል ወደ ሐሰት ለወጡ። የነቢያት መጻሕፍት ግን ከዕብራይስጥ ወደ ግዕዝ እንደ ተተረጎሙ በመጽሐፈ ነገሥት ውስጥ ከዕብራይስጥ ወደ ግእዝ የተተረጎመ የሚል ትምህርት ታገኛለሁ። በትምህርቱም ኤሎሄ ማለት አምላክ፣ አዶናይ ማለት ጌታ፣ ጸባእት ማለት ኃያል ማለት ነው። የሐዲስ ኪዳን መጻሕፍትን በተመለከተም ለሀገራችን ኢትዮጵያ የተተረጎሙት ከግሪክኛ (ሮማይስጥ) ወደ ግእዝ ሊሆን፣ ይኸውም የሆነው የንስጥሮስ ሃይማኖት ከመከሠቱ (431 ዓ.ም)፣ የልዩን ሃዩማኖትም ከመፈጠሩ (451 ዓ.ም)¹ እና በኬልቄዶን ጉባኤ የተገኙ ኤጲስቆጶሳት ከመሰብሰባቸው በፊት ነው። ስለዚህ ለብሔረ አግኣዚ (ኢትዮጵያ) የተተረጎመው የብሉያትም ሆነ የሐዲሳት መጻሕፍት ትርጉም እንደ ወርቅ የጠራ እንደ ብር የተፈተነ ሆነ።²

በተመሳሳይ ሁኔታ ብዙ የኢትዮጵያ ባህላዊ የብሉይ ኪዳን ሊቃውንት ጊዜውን በትክክል ሳይወስኑ ብሉይ ኪዳን የተተረጎመው ከክርስቶስ ልደት በፊት ነው ይላሉ።³ ይህንን ሁሉ አባባል ታላቁ ሊቅ አሰቃ ኪደነ ወልድ ክፍሌና ሌሎችም ምዕራባውያን ሊቃውንት አይቀበሉትም።⁴ ሆኖም ይህ ጥልቅ ጥናት ይጠይቃል። ብዙ ምሁራን ግእዝ ከክርስቶስ ልደት በፊት

¹ ቀናቱ በዚህ ጽሑፍ አዘጋጅ የገቡ ናቸው።
² መጽሐፈ ምሥጢር የብራና መጽሐፍ በመገባረ ፓትርያርክ ቤተ መጻሕፍት የሚገኝ ገጽ 74-75፤ See E. Ullendorff, 1968, 31-32.
³ ሥርግው ሐብለ ሥላሴ 1972፤ ገጽ 44ና 120።
⁴ አሰቃ ኪደነ ወልድ ክፍሌ፣ መጽሐፈ ሰዋሎ ወግለ ወመዝገብ ቃላት ሐዲስ፣ አርትስቲክ ማተሚያ ቤት፣ አዲስ አበባ፣ 1948 ዓ. ም.፣ ገጽ 17።

ራሱን ችሎ የጽሑፍ ቋንቋ ከመሆን ደረጃ ያልደረሰ እንደነበር ያምናሉ።¹ በእርግጠኛነት ለመናገር ከክርስቶስ ልደት በኋላ ከሦስተኛው መቶ ክፍለ ዘመን በፊት በኢትዮጵያ ምንም ዓይነት ወይም መጠን ያለው የጽሑፍ ሥራ እንደአልነበረ ብዙ ሊቃውንት ይናገራሉ። ወንጌላዊው ፊልጶስ በጌታ ትእዛዝ ወደ 24 በሚወስደው መንገድ ሄዶ የኢትዮጵያ ንግሥት ካንዳስ የገንዘብ ሚኒስትር (በጅሮንድ) የነበረውን ጃንደረባ በተገናኘው ጊዜ ጃንደረባው በሠረገላው ውስጥ ሆኖ የኢሳይያስን መጽሐፍ ያነብ ነበር።² ነገር ግን ኢትዮጵያዊው ጃንደረባ መጽሐፉን በምን ቋንቋ ያነብ እንደ ነበረ በቀላሉ መናገር አይቻልም። በዕብራይስጥ ወይስ በግሪክ ወይስ በግእዝ ነበር የሚያነበው? በእርግጥ በግዕዝ ሊሆን ይቻላል ማለቱ ያስቸግራል፤ ይህ ጥልቅ ጥናት ይጠይቃል። መቼም ሐዋርያው ፊልጶስ ግእዝ እንደማያውቅ፣ በንግግራቸውም ውስጥ ምንም ተአምር እንደ ተፈጸመ አልተገለጸም። አንዳንድ ኢትዮጵያውያን ቀደም ሲል የዕብራይስጥ ቋንቋ በብዙ ኢትዮጵያውያን ዘንድ ይታወቅ እንደነበርና ጃንደረባውም መጽሐፍ ቅዱሱን ያነብ የነበረው በዕብራይስጥ ቋንቋ ሊሆን እንደሚችል ያምናሉ። ነገር ግን ይህ ሊሆን የሚችል አይመስልም ራሳቸውን የእስራኤል ዘሮች አድረገው በከፍተኛ ደረጃ የሚቆጥሩ ፈላሻዎች እንኳ ያሏቸው አምስቱ የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት በዕብራይስጥ አልተጻፉም። ከሁሉም በላይ እነዚህና ያሏቸው የሃይማኖት መጻሕፍት በሙሉ በግእዝ እንጂ በዕብራይስጥ የተጻፉ አልነበሩም።³ በአመዛኙ ጃንደረባው ያነብ የነበረው የሰባ ሊቃናትን የግሪክኛ ትርጉም (Septuagint) ነበር ማለት ይቻላል፤ "ምክንያቱም ያንጊዜ የግሪክኛ ቋንቋ በኢትዮጵያ፣ በተለይም በአክሱም ቤተ መንግሥት አካባቢ በሰፊው ይነገር ነበርና።"⁴ እንዲሁም ያነበው የነበረው ምንባብ ከዕብራይስጡ መጽሐፍ (Masoretic text) ይልቅ በአመዛኙ በግሪክኛ የተተረጎመውን የሰባ ሊቃናትን ትርጉም (Septuagint) ይመስላል።

¹ ከዚህ በላይ የተጠቀሰውን ይመልከቱ።
² ግ. ሐዋ. 8:26-38. ኢሳ. 53:7-8።
³ ሥርግው ሐብለ ሥላሴ 1972 ገጽ 44።
⁴ E. Ullendorff, 1968, p.10; ሥርግው ሐብለ ሥላሴ 1972፤ ገጽ 120።

ሐዋርያው ፊልጶስ ጳንደረባውን ሲያጠምቀው

4. የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ትርጉም ምንድን ነው?

የትርጉም ሥራ አስፈላጊነቱ ታምኖበት የተጀመረው ከብዙ ሺህ ዓመታት በፊት ነው። በጥንታዊው ዓለም ጥቂት አገሮች ለስነ ጽሑፍ ፊልሳፋትን ለመፍጠር ከተሳካላቸው በኋላና የፍልስፍናና የሳይንስ ግኝቶቻቸውን ከመዘገቡ በኋላ፣ የተጻፉት ጽሑፎች ከአንዱ ቋንቋ ወደ ሌላው ቋንቋ መተርጎም ጀመሩ። የመጀመሪያው የትርጉም ሥራ ቅ.ል.ክ በ3000 ዓመት ላይ ነው የተጀመረው። በትርጉም ታሪክ ውስጥ ስለ ሥነ ከዋክብት፣ ታሪክ፣ ፍልስፍና እና ስለ ሃይማኖት የተጻፉ መጻሕፍት ከፍ ያለ ቦታ ይዘዋል።

ብዙ ቋንቋዎችና ብዙ ጉሳዎች ከነበሩበት ከባቢሎን ግዛት ጀምሮ አሁን እስከ አሁን የተባበሩት መንግሥታትና የአፍሪካ

አንድነት ድርጅት ድረስ ለመደበኛ ግንኙነትና መግባባት ትርጉም ፍጹም አስፈላጊ ሆኖ ተገኝቷል። ከ20ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ጀምሮ ብዙ ባለሙያ ተርጓሚዎች የተለያዩ መጻሕፍትን ከአንድ ቋንቋ ወደ ሌላው በመተርጎም በሥራ ላይ ተጠምደዋል

ቅድመ ልደተ ክርስቶስ በ3ኛው ሺህ ዓመት የአሦር ንጉሥ የነበረው ሳርጎን (Sargon) ያገኛቸው የጦር ድሎች በግዛቱ ባለ-ብዙ ቋንቋዎች እንዲነገር አድርጎ ነበር። እንዲሁም ቅ.ል.ክ. በ2,100 በባቢሎን ግዛት ንጉሥ ሐሙራቢ (Hammurabi) ብዙ ጸሐፊዎች ነበሩት። እነዚህም የንጉሡን አዋጆች በግዛቱ ውስጥ ባለ-በርካታ ቋንቋዎች እየተረጎሙ ሕዝቡ በሚገባ እንዲገለጹት ያደርጉ ነበር። ይህም በመጽሐፈ አስቴር 8:9 ተገልጿል እናገኛለን፡-

"በዚያን ጊዜም ኒሳን በተባለው በመጀመሪያው ወር ከወሩም በሀያ ሦስተኛው ቀን የንጉሡ ጸሐፊዎች ተጠሩ። መርዶክዮስም ስለ አይሁድ እንዳዘዘው ሁሉ ከሕንድ ጀምሮ እስከ ኢትዮጵያ ድረስ በመቶ ሀያ ሰባቱ አገሮች ላለ-ሹማምንትና አለቆች አዛውንትም ለእያንዳንዱም አገር እንደ ጽሕፈቱ ለእያንዳንዱም ሕዝብ እንደ ቋንቋው ለአይሁድም እንደ ጽሕፈታቸውና እንደ ቋንቋቸው ተጻፈ።"

በነህምያ ጊዜም ቅድመ ልደተ ክርስቶስ በአምስተኛው መቶ በኋለኛው ክፍል በአይሁድ ዘንድ ልዩ የትርጉም ቅጽ ተዘጋጅቶ ነበር። በመጀመሪያ ይህ ዓይነት ትርጉም የቃል (የስማ-በለው ዓይነት) ትርጉም ነበር፤ ሆኖም ቀስ በቀስ አደገና በጽሑፍ ላይ ዋለ። ከዚህም ትርጉም (Targum) የተባለው ቃል ቀስ በቀስ ተገኘ። በባቢሎን ምርኮ ጊዜ በሀገራቸውና በባቢሎን ይኖሩ የነበሩ አይሁድ የሚናገሩት አራማይክ (Aramaic) ነበር። ሕገ ኦሪት (አምስቱ መጻሕፍት መሴ) በምኩራቦች ውስጥ ለምእመናን የሚነበበው በዕብራይስጥ ነበር። ንባቡ በመጀመሪያ በዕብራይስጥ ቋንቋ በኋላም ሕዝቡ በዕብራይስጥ የተነበበውን መገንዘብ እንዲችሉ በአረማይክ ይተረጎም ነበር። እያንዳንዱ ተርጓሚ¹ ቃል በቃል ባጭሩ ወይም ራሱ በመሰለው እያስፋፋ ስለ ብሉይ ኪዳን

¹ ተርጓሚ የሚለው ቃል በዕብራይስጥ "meturgema" ይባላል። ትርጉም የተባለውም ቃል የተገኘው ከዚህ ነው።

ያለውን እውቀትና የቋንቋ ችሎታ በመጠቀም ቅዱሳት መጻሕፍትን ወደ አረማይክ ይተረጉም ነበር።

ከባቢሎን ምርኮ በኋላ ሕዝቡ የቅዱሳት መጻሕፍትን ንባብ ለመስማት “የውሃ በር” ከሚባለው ቦታ ፊትለፊት ባለው አደባባይ ይለበሰቡ እንደነበር ከነህምያ ም. 8 ከቁጥር 1-8 እንረዳለን። የሕግ ምሁሩ ዕዝራ ቅዱሳት መጻሕፍትን በዕብራይስጥ ሊያነብ ሌዋውያን (ዕብራይስጥና አረማይክ ስለሚያውቁ) ሕዝቡ በ ዕብራይስጥ የተነበበውን እንዲረዱት በአረማይክ ቃል በቃል ይተረጉሙላቸው ነበር።¹

አሁን ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) የተባለውን ትርጉም እስኪ እንመልከት። ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) የዕብራይስጥ ብሉይ ኪዳን ወደ ግሪክኛ የተተረጎመ የመጀመሪያና በጣም ጥንታዊ የሆነ ትርጉም ነው። ምንም እንኳን በአፍሪካ ቋንቋ ሳይሆን በግሪክኛ ቢሆንም የመጀመሪያው የቅዱሳት መጻሕፍት ትርጉም በአፍሪካ አህጉር እንደተደረገ ማወቁ ያስደንቃል።

ከላይ እንደገለጸነው ወደ ግሪክኛ የተመለሰው የዕብራይስጡ ብሉይ ኪዳን የመጀመሪያው ትርጉም “ሰብዓ ሊቃናት” (Septuagint) የተተረጎመው ቅ.ል.ክ ክ285-246 በዳግማዊ በጥሊሞስ ፊላደልፉስ (Ptolemy II Philadelphus) ዘመን መንግሥት በግብጽ አገር በእስክንድርያ ነው። ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) የሚባለውም ስም 70 የሚል ትርጉም ከነበረው ከላቲን ቃል የተገኘ ነው። በዚህም ምክንያት የሮማውያን ቁጥር LXX /70/ ምልክት ተሰጥቶታል። ይህም ቁጥር መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግሪክኛ ተርጉመዋል ተብለው የሚታመንባቸውን ሰባ ሁለት /72/ የአይሁድ ምሁራንን ያመለክታል።

የግሪክ ግዛት የሆነችው የመቄዶንያው ንጉሥ ታላቁ እስክንድር ቅ.ል.ክ በ4ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ያደረገው የግዛት መስፋፋት ግብፅን በመቄዶንያ ግዛት ሥር እንድትወድቅ አድርጓት ነበር። ከዚያም በእጭር ጊዜ ውስጥ ግሪክኛ ቋንቋ በመላው የግሪክ ግዛት የመግባቢያ ቋንቋ ሆነ። በአዲስ መልክ የተመሠረተችው የእስክንድርያ ከተማ በግሪክ ግዛት ውስጥ በተሰበሰቡ በተለያዩ ሕዝቦች መካከል ግሪክኛ የጽሑፍና የንግግር መግባቢያ ቋንቋ የተደረገባት ከተማ ሆነች።

¹ ነህምያ 8:8.

በብዙ የእስክንድርያ ነዋሪዎች መካከል የአይሁዶች ቁጥር ከፍ ያለ ነበር። ከእስክንድርያ ነዋሪ ሕዝቦች መካከል አንድ ሦስተኛው አይሁዶች እንደነበሩ ይታመናል።¹ ሆኖም የአይሁድ ሕዝቦች ወደ ግብፅ በብዛት መግባት የጀመሩት ከታላቁ እስክንድር ድል ቀደም ብሎ ነበር። ግብፅ በተለይም እስክንድርያ ታላቁ እስክንድርን በተካው በበጥሊሞስ 1ኛ (Ptolemy I) አገዛዝ ወቅት የብዙ አይሁዶች መኖሪያ ሆኖ ነበር። ስለዚህም የአይሁድ ቅዱሳት መጻሕፍት መኖር በእስክንድርያ ለሚኖሩ የግሪክ ሕዝቦች በቀላሉ የሚታወቅ ነበር።²

4.1 የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) አመጣጥ

የዕብራይስጥ መጽሐፍ ቅዱስ ወደ ግሪክኛ ለመተርጎሙ ታሪክ ቀዳሚውና በጣም የታወቀው ምንጭ አሪስቲያ (Aristea) ለወንድሙ ሌሎክራጥስ (Philocrates) የጻፈው ደብዳቤ ነው። ይህ ደብዳቤ የግብጽ ንጉሥ ዳግማዊ በጥሊሞስ ፊላደልፉስ (Ptolemy II Philadelphus) (ቅ.ል.ክ 285-247) በእስክንድርያ ላቋቋመው አዲስ ቤተ መጻሕፍት ከተቻለ በዓለም ያሉ መጻሕፍትን ሁሉ ለማሰባሰብ ተመኝቶ እንደነበርና ብዙ መጻሕፍትም እንደሰበሰቡ ይገልጻል። በጣም ተፈላጊ የሆነው የአይሁድ የሕግጋት መጽሐፍ ቅጅ በቤተ መንግሥቱ ቤተ መጻሕፍት አለመኖሩን ዘግይቶ በመረዳቱ ደብዳቤ ጽፎ አሪስቲያስ እራሱና ሌሎች ያሉበትን የመልእክተኞች ቡድን በኢየሩሳሌም ለሚገኘው ሊቀ ካህናት አልአዛር /Eleazar/ ላከ። በዚህም መልእክቱ የአይሁድን ሕግ ቅጅና እሱን ወደ ግሪክኛ መተርጎም የሚችሉ ምሁራንን ወደ እስክንድርያ እንዲልክለት ጠየቀ። መልእክቱም የተሳካ ውጤት አሰገኘ። ሊቀ ካህናቱ በንጉሡ ጥያቄ ተስማምቶ በሚገባ የተጌጠ የአይሁድን መጽሐፍ ቅዱስና ይህንንም ቅዱስ መጽሐፍ ጥሩ አድርገው የሚተረጎሙ ከአሥራ ሁለቱ ነገደ እስራኤል ከእያንዳንዱ ነገድ 6 ስድስት፣ በአጠቃላይ 72 ሊቃውንትን ላከለት። በዚህም ምክንያት ትርጉሙ ሰብዓ

¹ Jerasimos Konidaris, General Church History (Athens 1957), p. 66.
² Lancelot C.L. Brenton, The Septuagint with the Apocrypha: Greek and English, (Hndrickson Publisher, 1998), i.

ሊቃናት (Septuagint) {LXX} የሚል ስያሜ ተሰጠው። ንጉሥ ዳግማዊ በጥሊሞስ እንደ መጀመሪያ እርምጃ አድርጎ ከመቶ ሺህ ለሚበልጡ አይሁዳውያን ምርኮኞች ነፃነት ሰጠ።¹

ተርጓሚዎቹም እስክንድርያ በደረሱ ጊዜ በንጉሡ ከፍተኛ አቀባበል እንደተደረገላቸው ተገልጿል። ከዚያም ከእስክንድርያ አጠገብ ወደሚገኝ ምቹና ገሰል ያሳ አካባቢ ተወስደው የመኖሪያ ቦታ ተሰጧቸው።² አንድ ሌላ ምንጭ ወደ ፋሮስ የሚባል ደሴት³ እንደተወሰዱ ይናገራል። የትርጉሙም ሥራ ተአምራዊ በሆነ ሁኔታ ልክ በተርጓሚዎቹ ቁጥር በ72 ቀናት እንደተጠናቀቀ አንዳንድ ባህላዊ ምንጮች ይናገራሉ። ሌላው ምንጭ ደግሞ ሰባ ሁለቱ ሊቃናት ሁለት ሁለቱ በአንድነት በሠላሳ ስድስት ቡድን ተከፍለው እንዲ ቡድን ከሌላው ጋር በማይገናኝበት ፍጹም የብቸኝነት ሁኔታ እንዲሠሩ መደረጋቸውንም ይናገራል። ለእያንዳንዱም ቡድን ጸሐፊ ተሰጥቶት ነበር። ሕገ ኦሪትን በመንፈስ ቅዱስ ረድኤትና አነሳሽነት ስለተረገሙ የ36ቱም ቡድን ረቂቅ በሁሉም መልኩ ፍጹም ተመሳሳይ ሆኖ ተገኝቷል።⁴ ሌሎች ተጨማሪ ታሪኮች እንደሚሉት እያንዳንዱ ተርጓሚ የራሱ ክፍል ተሰጥቶት የተረገመ ሲሆን የሁሉም ትርጉም በመንፈስ ቅዱስ ዕርዳታ ስለተፈጸመ ትርጉማቸው ቃል በቃል ተመሳሳይነት ያለው ሆኗል።⁵

ትርጉሙ የአይሁድ ካህናት፣ ሽማግሌዎችና ሕዝቡ በእስክንድርያ ተሰብስበው በተገኙበት ለብዙ ቀናት ተነበቡ። ከምንጩ ከዕብራይስጡ ጋር ፍጹም ተመሳሳይነት ያለው ሆኖ በመገኘቱ ሁሉም በአድናቆት ተቀበሉት።⁶ ንጉሡ ዳግማዊ በጥሊሞስም ስለ ዕብራውያን የሕግ መጽሐፍ በከፍተኛ ደረጃ ተደነቀ። ተደስቶም ትርጉሙን በጥሩ ጥራዝ አሰጠርዞ በቤተ

¹ ከላይ የተጠቀሰውን መጽሐፍ ይመልከቱ።
² Melvin K.H. Peters, "Septuagint" in The Anchor Bible Dictionary (Doubleday), 1992, vol. 5, 1096.
³ C.L. Brenton, (1998), p. ii.
⁴ H.B. Swete, An Introduction to the Old Testament in Greek (ambridge, 1989), 9-12.
⁵ Brenton (1998), ii.
⁶ A. Vander Heeren, "Septuagint Version" in The Catholic Encyclopedia, vol. XIII, 2.

መጻሕፍቱ አስቀመጠው። ተርጓሚዎቹም ከንጉሡ ብዙ ሽልማቶችን ለራሳቸውና ለሊዮሩሳሌሙ ሊቀ ካህናት እንደተቀበሉ በጽሑፉ ሰፍሮ ይገኛል።

ተርጓሚዎቹ ወደ ሀገራቸው ሲሄዱ ንጉሡ ወደ እስክንድርያ ተመልሰው እንዲመጡ ጋብሟቸው ነበር።¹ በአሪስተያስ ደብዳቤ መሠረት በእስክንድርያ ውስጥ የነበሩ አይሁዳውያን በየምኩራቦቻቸው እንዲጠቀሙበት የአዲሱ ትርጉም ቅጅዎች እንዲሰጣቸው ንጉሡን ጠይቀው ተሰጥቶአቸዋል። በመሆኑም ትርጉሙ ታዋቂነት አግኝቶ በእስክንድርያ በሚኖሩ አይሁዳውያን ማኅበረሰብ ዘንድ ታላቅ አድናቆትን አትርፏል። ትርጉሙ "ፈጽሞ የተጣራ ስለሆነ በመግደፍ" አቀማመጡን በማዘዋወር ወይም በመጨመር ማናቸውም ክፍል እንዲለወጥ በሚያደርግ ሰው ላይ ርግማን እንዲያርፍበት በአይሁዳውያን ማኅበረሰብ በወቅቱ ተወስኖ ነበር።²

የሰብዓ ሊቃናትን ትርጉም (Septuagint) በጥንቃቄ በመመርመር አንዳንድ መሀራን በአሪስተያስ ደብዳቤ እንደተገለጸው ትርጉሙ የተካሄደው በፍልስጥኤም አካባቢ በሚኖሩ አይሁዶች ሳይሆን በግብፅ ውስጥ በሚኖሩ አይሁዳውያን እንደሆነ ያስባሉ። የሚያቀርቡአቸውም ምክንያቶች 1ኛ/ በትርጉሙ ውስጥ ግብፃዊ ምንጭነት እንዳለው በግልጽ የሚያሳዩ አገላለጾችና ቃላት እንዳሉበት ያትታሉ። 2ኛ/ Vander Heeren አስተያየት ሲሰጥ "የሰብዓ ሊቃናት ትርጉም ዋና ቋንቋ በአንዳንድ ቦታዎች ላይ ተርጓሚዎቹ ስለ ዕብራይስጥ ቋንቋና ስለፍልስጥኤም መልክእ ምድር የተሟላ ዕውቀት እንደሌላቸው ያሳያል። በአንፃሩ የሚያመለክተው ልዝብ ያልሆነውን የእክስንድርያን ፈሊጣዊ አነጋገር ነው"³ ብሏል። 3ኛ/

¹ Ibid., p. ii; Peters, "Septuagint" in The Anchor Bible Dictionary, vol. 5, p. 1096.
² Peters, "Septuagint" in The Anchor Bible Dictionary, vol. 5, p. 1096; C.L. Brenton, 1998, p. ii; Septuaginta edited by A. Rahlfs (Stuttgart 1935), vol. 1, XXIII.
³ A. Vander Heeren, "Septuagint Version" in The Catholic Encyclopedia, vol. XIII, p. 3.

በተመሳሳይም Sir Brenton በ285 ቅ. ል. ክ. በዚያ ቋንቋ ትርጉም ለማካሄድ የሚያስችል በቂ የግሪክኛ ቋንቋ ዕውቀት የነበራቸው አይሁዳውያን በፍልስጥኤም መኖራቸውን ይጠራጠራል። 4ኛ/ ሌሎች ምሁራን ደግሞ የሰብዓ ሊቃናትን ትርጉም ምንጭ በተመለከተ ሌላ መላምት በመፍጠር ብሉይ ኪዳንን ለግብፅ ንጉሥ (ለጳጉሊሞስ) የተረገሙለት በፍልስጥኤም የነበሩ አይሁድ ሳይሆኑ፣ በእስክንድርያ የነበሩ አይሁድ ናቸው። ይህንንም ያደረጉት ለእነርሱ መነጋገሪያ ቋንቋቸው በሆነው በግሪክኛ የመጽሐፍ ቅዱስን ትርጉም ማግኘት አስፈላጊ ሆኖ በመገኘቱ ነው ሲሉ ግምታቸውን ሰጥተዋል። ይሁንና ይህን መላምት ለመቀበል አንዳንድ ችግሮች ይኖራሉ። (5ኛ) አንዳንድ ምሁራን በአጭር ጊዜ ውስጥ (35 ዓመታት) የእስክንድርያ አይሁዳውያን እንዲህ ያለ ትርጉም አስፈላጊቸው ብሎ ማሰብ አይቻልም በማለት አስተያየታቸውን ሰጥተዋል። ይሁን እንጂ በአእምሮ መያዝ ያለበት በዚህ ጊዜ በእስክንድርያ ከኖሩበት ይልቅ ረዘም ላለ ጊዜያት በኖሩባቸው አገሮች ቋንቋዎች አይሁዶች ምንም ዓይነት ትርጉም እንዳላደረጉ ፍንጭ አለመገኘቱ ነው።¹

ስለሆነም በጣም አሳማኝ የሆነው መደምደሚያ ለግብፅ ንጉሥ ትርጉሙ ተፈጽሞለታል።² የአይሁድ ቅዱሳት መጻሕፍት ቅጅም በጥያቄው መሠረት ከተርጓምያን ቡድን ጋር በኢየሩሳሌም ሊቀ ካህናት ለንጉሥ በጥሊሞስ ተልኮለታል የሚለው ይሆናል። እንዲሁም የግሪክኛ ቋንቋ ጥሩ እውቀት ያላቸው በእስክንድርያ ጥቂት አይሁዳውያን ከኢየሩሳሌም ከመጡት 72 ሊቃውንት ጋር በትርጉሙ ሥራ ተባብረዋል ማለትም ይቻላል። ከዚያ በኋላም በእስክንድርያ የሚኖሩ ግሪክኛ ተናጋሪዎች አይሁዶች ከመደበኛው የዕብራይስጥ መጽሐፍ ቅዱስ ቋንቋ የነበራቸው ዕውቀት እየቀነሰ በመሄዱ በሰብዓ ሊቃናቱ ትርጉም መጠቀማቸው አያጠራጥርም።

¹ C.L. Brenton, Septuagint, p. ii.
² Ibid., p.ii.

4.2 የአይሁድ ቀኖና መጻሕፍት በሙሉ ተተርጉሙዋል?
 ከላይ እንደታየው በሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) የትርጉም ውጤት ዙሪያ ያሉ ሁኔታዎች ብዙ አከራካሪዎች ናቸው። ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) የሚለው ቃል በአጠቃላይ የሚውለው 1ኛ/ ለዕብራይስጥ መጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም፣ 2ኛ/ የዕብራይስጡ ምንጫቸው ለጠፋባቸው ወይም በከፊል ለተጠበቁ ተጨማሪ መጻሕፍትና 3ኛ/ በመጀመሪያ በግሪክኛ ለተጻፉና በአንዳንዶች በዕብራይስጥ ለተጻፉ ነገር ግን በዕብራይስጥ ቀኖና ውስጥ ላልተካተቱ መጻሕፍት ነው። ይሁንና የታወቁ ነገር ግን የዕብራይስጥ አቻ የሌላቸው መጻሕፍት በተወሰኑ አብያተ ክርስቲያናት ዘንድ እንደ ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) አይቆጠሩም። በተለምዶ አዋልድ ተብለው ነው የሚቆጠሩት።
 አንዳንድ ምሁራን የሰብዓ ሊቃናት ትርጉም (Septuagint) የሚይዘው የመጀመሪያዎቹን አምስቱን የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት (አምስቱን ብሔረ ኦሪት) ብቻ ነው ሲሉ፣ ሌሎች ደግሞ ከላይ የተጠቀሱትን የግሪክ አይሁዳውያን ቅዱሳት መጻሕፍትን ሁሉ ያጠቃልላል ይላሉ። ይሁንና በአሪስቲያስ ደብዳቤ የተገለጹት ድርጊቶች የሚያመለክቱት አምስቱን የሙሴ መጻሕፍት (አምስቱ ብሔረ ኦሪትን) ብቻ ነው።¹ ብዙ ምሁራን የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ሁሉም መጻሕፍት ትርጉም በተመሳሳይ ጊዜ በተመሳሳይ ሕዝቦች የተፈጸመ አንድነት ያለው ትርጉም አይደለም! ነገር ግን በተለያዩ ጊዜያት በተለያዩ ተርጓሚዎች የተተረጎሙ ተከታታይ ትርጉሞችን የያዘ ነው በማለት ይከራከራሉ። ሆኖም የመጨረሻዎቹ ክፍሎች ቅ.ል.ክ በ1ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የመጀመሪያ ክፍል እንደተጠናቀቁ ምሁራኑ አረጋግጠዋል። ከአምስቱ የመጀመሪያዎቹ መጻሕፍት ኦሪት በቀር ሌሎቹ የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት ትርጉሞች የተለያዩ ሰዎች ሥራዎች እንደሆኑ የሚታወቁት በአተረጓጎማቸው ነው። አተረጓጎማቸው በመጀመሪያ ደረጃ ከቃል በቃል እስከ ነፃ አተረጓጎም የሚሄድ ሁኔታ ይታይባቸዋል። በ2ኛ ደረጃ ልዩነቱ በአተረጓጎም ስልት፣ ቅርጽና ዓይነት ሁሉ ይታያል። በመሆኑም የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ትርጉም ሶስት ዓይነት

¹ Melvin K.H. Peters, "Septuagint" in The Anchor Bible Dictionary (doubleday 1992), vol. 5, p.1104.

የአተረጓጎም ምልክቶችን ያሳያል። እነዚህም በምሁራን እንደታዩት አንዳንድ ጊዜ ፍጹም የቃሉን ትርጉም ብቻ የሚከተል ሲሆን፣ አንዳንድ ጊዜ ደግሞ በፍቺው ላይ የተመሠረተ ሆኖ ይገኛል። አንዳንድ ጊዜም ነፃና በተርጓሚው አባባል ተተርጉሞ ይገኛል።¹

4.3 ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) የተሰጠ ምስክርነት

ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) በመጀመሪያ በክፍተኛ ክብር ተይዞ በእስክንድርያ በሚኖሩ የአይሁድ ማገባረሰብ መደበኛ እውቅና አግኝቷል። በእስክንድርያ የአይሁድ ማገባረሰብ ክፍተኛ አባል፣ በግሪክ ቋንቋ፣ በፍልስፍናና በዕብራይስጥ መጽሐፍ ቅዱስ ጥልቅ ዕውቀት የነበረው ፊሎ (Philo) የተባለው ምሁርና ቅ.ል.ክ. በ1ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የአይሁድ ታሪክ ጸሐፊ የነበረው ዮሴፍ ወልደ ኮርዮን (Josephus)፣ እንደ እነዚህ ያሉ ጸሐፊዎች ሰብዓ ሊቃናትን (Septuagint) በአማራጭነት ይጠቀሙበት ነበር። Philo (ፊሎ) ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ክፍተኛ ግምት ስለነበረው፣ የሚከተለውን ገለጻ ሰጥቷል። "ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) በመንፈስ ቅዱስ አነሳሽነት ከዋናው ምንጭ ከዕብራይስጥ የተተረጎመና ትክክለኛ መጽሐፍ ነው።"² እንዲሁም የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ተርጓሚዎችን "እንደ ተርጓሚዎች ሳይሆን እንደ ነቢያትና የጌታ ካህናት አድርጎ" ይገምታቸው ነበር።³

የአራስትያስ ደብዳቤና የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ታሪክ በብዙ የቤተ ክርስቲያን አባቶችና ድ.ል.ክ. እስከ 16ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በነበሩ የጥንቶቹ አብያተ ክርስቲያናት ጸሐፊዎች እውነተኛና ትክክለኛ ነው ተብሎ ተቀባይነትን አግኝቶ ቆይቷል። Tertullian (ጠርጥልያኖስ)፣ St. Augustine (ቅዱስ አውግስጢኖስ) እና Justin the Martyr (ሰማዕቱ ጀስቲን) የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) 72 ተርጓሚዎች በእግዚአብሔር መንፈስ

አነሳሽነት እንደተረጎሙት አምነው ተቀብለውታል።¹ St. Irenaeus (ቅዱስ ኢሬኒዮስ) እና St. Clement of Alexandria (የእስክንድርያው ቅዱስ ቀሌምንጦስ) እንዲህ ሲሉ ተናግረዋል "ሲተረጎሙ አርስ በአርስ አልተማከሩም። በተለያዩ ክፍሎች በነጠላ ወይም በቡድን ሆነው ነው የተተረጎሙት። ትርጉሞቻቸውም ሲወዳደሩ ከመተርጎሚያው መጽሐፍና ከእያንዳንዱ ጋር በስሜትም በአገላለጽም የሚሰማሙና የማይለያዩ ሆነው ተገኝተዋል።"²

4.4 ለመጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) አስፈላጊነት

(ሀ) ከላይ እንደ አየነው ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) በጣም ጥንታዊ የብሉይ ኪዳን ትርጉም ነው። ስለዚህም ይህ ትርጉም በአሁኑ ጊዜ ለዕብራይስጡ ብሉይ ኪዳን Masoretic Text (ማሶሬቲክ ምንባብ) ተብሎ በዓለም ተቀባይነት ያገኘውን የዕብራይስጡን ቴክስት (ምንባብ) ለመረዳት ክፍተኛ ጥቅምና ተፈላጊነት አለው። "ማሶሬቲክ ቴክስት" (Masoretic Text) የሚለው ስያሜ የሚያመለክተው እንደ ነጠላን መጽሐፍ ሳይሆን የብዙ መጻሕፍትን ስብስብና ሌሎች ምንጮችንም ነው። የእነዚህ መጻሕፍት ጥንተ ነገርና የመጨረሻ ቅርጻቸውም የተወሰነውና የተመሠረተው በመካከለኛው ዘመን ምናልባትም ድ.ል.ክ በ6ኛውና በ10ኛው መቶ ክፍለ ዘመናት ማካከል ማሶሬቶች በሚባሉ የአይሁድ ሊቃውንት ነው።³ ቅድመ ልደተ ክርስቶስ በ3ኛውና በ2ኛው መቶ ክፍለ ዘመናት እንዲሁም ቅድመ ልደተ ክርስቶስ በመጀመሪያዎቹ አምስት መቶ ዓመታት መካከል የቴክስት ብልሽት፣ ግድፈት፣ ጭማሪ ወይም የቦታ ልውውጥ በዕብራይስጡ ቴክስት ውስጥ ተከስቷል ብለው ብዙ ምሁራን ያምናሉ። የሰብዓ ሊቃናት ትርጉም (Septuagint) የተመሠረተባቸው መጻሕፍት በአንዳንድ ቦታዎች ከማሶሬቲክ

¹ Manuel Jmbachian, "Bible Translation throughout History and Today", unpublished paper, p. 5; C.L. Brenton, 1998, p.ii.
² Peder Borgen, "Philo of Alexandria" in The Anchor Bible dictionary, vol. 5, p.336.
³ Manuel Jmbachian, "Bible Translation....", p.7.

¹ Vander Heeren, op.cit. 3.
² Ibid.
³ Emanuel Tov, Textual Criticism of the Hebrew Bible (Fortress Press, 1992), 22.

መጻሕፍት የተሻሉ ናቸው ከሚለው ከ Vander Heeren ጋር እንስማማለን።¹

(ለ) ከመጀመሪያው አንስቶ የእስክንድርያ ግሪክኛ ተናጋሪዎች አይሁዶች ሰብዓ ሊቃናትን (Septuagint) በምክራባቸው ለሚፈጸመው ጸሎትና ለማሰተማሪያነት በፍልስጥኤም የሚገኙት ረባናት (መምህራን) ሳይቀሩ ይጠቀሙበት ነበር። እናም አይሁዳውያን ቀስ በቀስ ለሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) የመጨረሻውን ክፍተኛ ሥልጣን (ዕውቅና) ሰጥተውታል።² በኋላም ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ከእስክንድርያ በዘርወት ባሉ አይሁድ ሁሉ መካከል ተሰራጩ። በዚህ መንገድ ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) አይሁዳዊነትን በማስፋፋትና በመጠበቅ ተግባር ክፍተኛ ጥቅም ያለው መሆኑ ተረጋገጠ።³ ከአባቶቻቸው አገር ርቀው በስደት ላይ ይኖሩ የነበሩ አይሁድ የዕብራይስጥ ቋንቋ ዕውቀታቸው በጣም እየቀነሰ በመጣ ጊዜ ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ለሕገ ኦሪትና ለሌሎች የአይሁድ ቅዱሳት መጻሕፍት በታማኝነት እንዲቀጥሉ ረድቷቸዋል። እንደዚሁም አይሁዳውያን ያልሆኑ ሕዝቦችም ከአይሁድ መጻሕፍት ዕውቀት እንዲቀስሙና ስለ አንድ አምላክ እምነት ግንዛቤ እንዲያገኙ አስችሏቸዋል።⁴

(ሐ) በተጨማሪም ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ለኋላኛው የክርስቲያን ሐዋርያዊ ተልእኮ (ሚሽን) መንገድ ጠራጊ ሆኗል። ይህም የሆነበት ምክንያት ከክርስትና የመጀመሪያ ቀናት ጀምሮ ለአይሁዶች እንደሆነ ሁሉ ለክርስቲያኖች ቤተ ክርስቲያንም ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ቅዱስ መጽሐፋቸው ስለሆነ ነው።

ቅድመ ልደተ ክርስቶስ በመጀመሪያው መቶ ክፍለ ዘመን በአነስተኛ ቁጥርም ቢሆን በሮማውያን ግዛት የአይሁድ ሕዝብ ያልነበረበት ከተማ አይገኝም ነበር። ክርስቶስ በተወለደበት ጊዜ በምድረ አስራኤል ውስጥ ከነበሩት ይልቅ በውጭ የነበሩት አይሁድ አምስት ወይም ስድስት ጊዜ እጥፍ ይሆኑ እንደነበር

¹ Vander Heeren, op. cit., 1.
² C.L. Brenton, op. cit., p. iii.
³ Septuagint, vol. I, p. .XXIII.
⁴ Ibid.

ይገመታል።¹ በዚህ የአይሁድ በዓለም ሁሉ መሰራጨት የአውነተኛው አምላክ ዕውቀትና የመሊሕ መምጣት ተስፋ በሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) አማካይነት በአሕዛብ ምድር ሁሉ በመጠነ-ም ቢሆን ይታወቅ ነበር። ይህም ለክርስትና መስፋፋት በአያሌው ረድቷል። ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) በአይሁድና በአሕዛብ መካከል ተሠራጭቶ ስለነበር የመጀመሪያዎቹ ክርስቲያኖች እንደ ክርስቲያን መጽሐፍ ቅዱስ አድርገው በቀላሉ ተቀብለውት ነበር። ኢየሱስ ክርስቶስ በስብከቱ፣ ሐዋርያትም በትምህርታቸውና ሐዲስ ኪዳንን በጻፉበት ወቅት ከብሉይ ኪዳን ጥቅሶችን ሲጠቅሱ ዘወትር የሚጠቅሱት ከሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ነበር። ስለሆነም የሐዲስ ኪዳን ጸሐፊዎች የሐዲስ ኪዳን መጻሕፍትን በጻፉበት ጊዜ ሰብዓ ሊቃናትን (Septuagint) በአውነተኛ ትርጉምነቱ ተጠቅመውበታል።

ክርስትና ቀስ በቀስ ከተስፋፋ በኋላ ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) አዲስ በተቋቋሙት ማኅበረ ክርስቲያን መካከል በሰፊው ተሰራጭቷል። እናም ብዙ ዓመታት ከማለፋቸው በፊት ይህ ትርጉም በአሕዛብ" እንዲሁም በአይሁድ እጅ ይገኝ ነበር። ይሁን እንጂ አይሁዳውያን ሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ስለ ክርስቶስ በተነሣው ክርክር ወቅት በእነርሱ ላይ እንደመከራከሪያ ነጥብ እየሆነ በተግባር መዋሉን ባወቁ ጊዜ፣ ለሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ይሰጡት የነበረው አክብሮት ተቃራኒ ወደሆነ ስሜት ተለወጠ። በክርስቲያኖችና በአይሁድ መካከል በሚካሄደው የዘወትር ንትርክ ክርስቲያኖች ከሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ቀጥተኛ ጥቅስ ያቀርቡ ነበር። ስለዚህ አይሁድ ቀስ በቀስ ከሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ራሳቸውን ለዩ። በዚህም ምክንያት ለሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) የነበረውን ዕውቅናና ሥልጣን ለማሳጣት የሚቻላቸውን ሁሉ አደረጉ። የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ትርጉም ትክክለኛ አይደለም እያሉም ይከራከሩ ጀመር።

ይሁንና የአሕዛብ ክርስቲያኖች የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ትርጉም ትክክለኛና በእግዚአብሔር መንፈስ አነሳሽነት የተተረጎመ መሆኑን አበክረው ይናገሩ ጀመር።

¹ Wilston Walker, A History of the Christian Church (New York, 1959), 16. በእስክንድርያ የአይሁድ ሕዝብ ቍጥር የአጠቃላይ ሕዝብ አንድ-ሦስተኛ ነበር። J. Konidaris, General Church History (Athens, 1957), p. 66

እነርሱ እንዲያውም በአይሁድ በኩል የተከሰተው ክህደት እግዚአብሔርን እንደማቃለልና ለእነርሱ እውርነት እንደማስረጃ አድርገው ተመልክተውታል።

ድ.ል.ክ. በመጀመሪያዎቹ አንድ ሺህ ዓመታት ክርስትና በየቦታው ሲለራጭ ቅዱሳት መጻሕፍትን ሲተረጉሙ ብሉይ ኪዳንን በሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) መሠረትነት ነበር የሚተረጎሙት። ስለሆነም ብሉይ ኪዳን ወደ ቅብጥ ግዕዝ፣ የጥንቱ ላቲን፣ አረብኛ፣ አርመን፣ ጆርጂያና ወደ ጥንቱ ስላቮኒክ የተተረጎሙ ከሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ነበር። በአሁኑም ጊዜ ሁሉም የምሥራቅና የአረቢያ ትምህርት አብያተ ክርስቲያናት ለቤተ ክርስቲያን አምልኮና ትምህርት እንደ መደበኛ ቴክስት (መጽሐፍ) አድርገው የሚጠቀሙት ሰብዓ ሊቃናትን (Septuagint) ከሱ የተገኙ ትርጉሞችን ነው።

5. የመጽሐፍ ቅዱስ ወደ ግእዝ መተርጎም

እንግዲህ መጽሐፍ ቅዱስ ወደ ግእዝ መቼ ተተረጎመ የሚለውን ጥያቄ እስቲ ለጥቂት ጊዜ እንመልከት። መጽሐፍ ቅዱስ በኢትዮጵያ ቋንቋ በትክክል መቼ እንደተተረጎመ አሳማኝ ማስረጃ ማቅረብ ጥቂት ያስቸግራል። የኢትዮጵያ የጥንት መጻሕፍት ብዙዎቹ በተቀመጡባቸው ሁኔታዎች ምክንያት የተተረጎሙባቸውን (የተጻፉባቸውን) ቀናት መወለን ከባድ ችግር ይፈጥራል። ቢሆንም አሁን ያሉት ቀደምት የመጽሐፍ ቅዱስ በእጅ የተጻፉት (የብራና) መጻሕፍት ከክርስቶስ ልደት በኋላ በ13ኛው መቶ ክፍለ ዘመን እንደ ተጻፉ ብዙ ምሁራን ያምናሉ።¹ በእርግጥ ይህን ማለት መጽሐፍ ቅዱስ እስከ 13ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ድረስ በኢትዮጵያ ቋንቋ አልተተረጎመም ማለት አይደለም። የብሉይ ኪዳን መጻሕፍትን ጨምሮ የቅዱሳት መጻሕፍት ትርጉም በኢትዮጵያ ቢያንስ የክርስትናን ያህል ዕድሜ እንዳለው ይገመታል።

ከ13ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በፊት የመጽሐፍ ቅዱስ የእጅ (የብራና) ጽሑፎች ለምን እንደሌሉን ጥሩ ምክንያቶች አሉ። 1ኛ/

ከሁሉ አስቀድሞ በጥንታውያን ጽሑፎች የጥናት ሳይንስ (science of paleography) በመታገዝ የኢትዮጵያ የእጅ መጻሕፍት የተጻፉበትን አቅራቢያ ዘመን የሚወስን በቂ ምርምራዊ ጥናት አልተደረገም። 2ኛ/ የአገሪቱ የአየር ጠባይ ሁኔታዎች ከግምት ውስጥ መግባት አለባቸው። የኢትዮጵያ አየር ጠባይ በተለይም ባህሏ ባደገበትና ክርስትናም በተስፋፋበት በደጋማው ክፍል አየሩ በጣም ቀዝቃዛ ነው። ይህም ሁኔታ የእጅ (የብራና) መጻሕፍትን ለረጅም ዘመናት በደህና ሁኔታ ጠብቆ ማቆየት አይቻልም። 3ኛ/ በመካከለኛው ዘመን ክርስትናን በሚቃወሙ ኃይሎች ሁለት ዐበይት ጦርነቶች ገጥመዎት ሀገሪቱ ተስቃይታለች። በእነዚህ ጊዜያት ውስጥ ከፍተኛ ቁጥር ያላቸው የብራና የጸሎት መጻሕፍትና ቅዱሳት መጻሕፍት ጨምሮ ጥንታውያን የባህል ቅርሶች በብዛት ወድመዋል። በ10ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የክርስትና ተቃራኒ የሆነች "ጉዲት" (የዲት) ተብላ የምትጠራ ሴት በኃይል ሥልጣን ይዛ ለ40 ዓመታት ክርስቲያኖችን በጭካኔ አሳዳለች። በእሷ የአገዛዝ ዘመን ብዙ አብያተ ክርስቲያናትና ገዳማት በውስጣቸው ከነበሩ በዋጋ ከማይተሙ መጻሕፍትና ንዋያት ቅድሳት ጋር ተቃጥለዋል።¹

¹ Conti Rossini, "La caduta della dinastia e la version amarica del Be'ela Nagasti." RRAL, XXI (1923), pp.2.314; ሥርግው ሐብሰ ሥላሴ 1972, ገጽ 203, 225-36; ibidem, "The problems of Gudit", JES, vol. 10, 1(1972), pp. 113-124; "Church and state in the Aksumite Period", PICES, 1 (AddAbaba, 1966), pp. 1ff.

¹ ሥርግው ሐብሰ ሥላሴ 1972, 18.

ቅዱስ ፍሬምናጦስ ሰላማ ከሣቴ ብርሃን

በተመሳሳይ ሁኔታ የኢትዮጵያ ክፍለ ተብሎ የሚጠራው የሙስሊም ጦረኛ ግራኝ መሐመድ በ16ኛው መቶ ክፍለ ዘመን (1520-51) ኢትዮጵያን በወረረ ጊዜ ብዙ ቅዱሳት መጻሕፍትና የጸሎት መጻሕፍት እጅግ ከፍተኛ ቁጥር ካላቸው ንዋይተ ቅድሳት ጋር በዚህ የጥፋት ኃይል ወደመዋል።¹

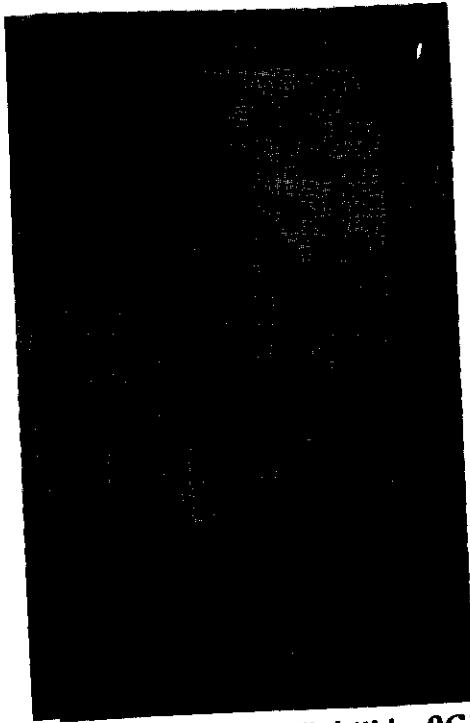
የሆነ ሆኖ የመጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም በአንድ በተለየ ጊዜ የተደረገ አይመስልም። A. Dillman and E. Ullendorff እንደ ገለጹት "ከሁለትና ከሶስት መቶ ዓመታት በላይ የወሰደ የቀስ

በቀስ ሂደትና ብዙ ተርጓሚዎች የተሳተፉበት¹ የረዥም ጊዜ ውጤት እንደሆነ ይታመናል። ትርጉሙ በ4ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በ2ኛው ፍብ ዓመታት ከክርስትና ይፋዊ መግባት ጋር በአንድ ጊዜ እንደ ተጀመረና በ6ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በ2ኛው አጋማሽ እንደ ተፈጸመ ምሁራን ተስማምተዋል።² በሌላ በኩልም Ullendorff የተባለው ፕሮፌሰር R. H. Charles³ ተከትሎ በትክክል ሲናገር "ከመጀመሪያዎቹ ትርጉሞች አንዱም ከ6ኛው መቶ ክፍለ ዘመን መጨረሻ በኋላ እንዳልተፈጸመ ደህና ግምት መውሰድ እንደሚቻል" አስተያየቱን በትክክል ሰጥቷል።⁴ በA. Ralfs አስተሳሰብ መሠረት የመጽሐፍ ቅዱስን ትርጉም የጀመረው ወደ ኢትዮጵያ በገባበት በ4ኛው መቶ ክፍለ ዘመን አጋማሽ ከሶርያ የመጣው የመጀመሪያው ሐዋርያ፣ በኋላም የኢትዮጵያ የመጀመሪያው ጳጳስ የሆነው አቡነ ፍሬምናጦስ ከሣቴ ብርሃን ነው።⁵ ይህም ያለ ጥርጥር ትክክለኛ አመለካከት ነው። ይሁንና Ralfs አባባሉን የሚደግፍ የተወሰነ ማስረጃ አይሰጥም። በ4ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የክርስትና ወደ ኢትዮጵያ የመግባት አጀማመር ግን በዚህ የመጀመሪያ ጊዜ መጽሐፍ ቅዱስ በሙሉ እንደተተረጎመ በብቃት አያረጋግጥም።

በ5ኛው መቶ ክፍለ ዘመን አጋማሽ የአክሱም መንግሥት ጠንካራ የክርስቲያን መንግሥት ሆኖ እንደነበር የተረጋገጠ ነው። ይህም ሊሆን የቻለው በ451 ዓ.ም. ከተካሄደው ከክልቁዶን ጉባኤ በኋላ የጉባኤውን ውሳኔዎች ባለመቀበላቸው በመለካውያን (በቤዛንታይን መንግሥት ነገሥታት) በኃይል እንዲሰደዱ የተደረጉት የሶርያ መነኮሳት ወደ ኢትዮጵያ መጥተው ሰፊ ሐዋርያዊ ጥረት በማድረጋቸው ነበር። እነዚህም መነኮሳት በኢትዮጵያ "ዘጠኙ ቅዱሳን" በመባል ይታወቃሉ። እነሱም

¹ አቶ ተክለ ጻድቅ መኮሪያ የኢትዮጵያ ታሪክ ከአላ ልብነ ድንግል አስከ አፃ ቲምድሮስ (አዲስ አበባ 1965 (E.C) pp. 40-68; ሥርገው ሐብሰ ሥላሴ 1972 ገጽ 18።

¹ E. Ullendorff, 1968, 38; ሥርገው ሐብሰ ሥላሴ 1972 ገጽ 120።
² I. Guidi, *Storia della letteratura etiopica*, (Roma, 1932), pp. 12ff; AVÖÖBUS, *Die Spurem eines aeterem athiopschem Evangelien Texts in Lichte der Literarischem monument*, (Stockholm, 1954), pp. 15-16; E. Cerulle, *Storia della Letteratura etiopica*, (Milano, 1956), pp.23-25.
³ *Hasting's Dictionaries of the Bible*, I, 791; E. Ullendorff, 1968, p. 44.
⁴ E. Ullendorff, 1968, 44.
⁵ A. Ralfs, "Die Aethiopische Bibliübersetzung" in *Septuagintastudien*, (Gottangen, 1965), p.673.

ቅዱስ ፍሬምናጠስ ስላማ ከሣቴ ብርሃን

በተመሳሳይ ሁኔታ የኢትዮጵያ አቲላ ተብሎ የሚጠራው የመ-ስሊም ጦረኛ ግራኝ መሐመድ በ16ኛው መቶ ክፍለ ዘመን (1520-51) ኢትዮጵያን በወረረ ጊዜ ብዙ ቅዱሳት መጻሕፍትና የጸሎት መጻሕፍት እጅግ ከፍተኛ ቁጥር ካላቸው ንዋያ ቅድሳት ጋር በዚህ የጥፋት ኃይል ወድመዋል።¹

የሆነ ሆኖ የመጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም በአንድ በተለየ ጊዜ የተደረገ አይመስልም። A. Dillman and E. Ullendorff እንደ ገለጹት "ከሁለትና ከሶስት መቶ ዓመታት በላይ የወሰደ የቀስ

¹ አቶ ተክለ ጻድቅ መኮሪያ የኢትዮጵያ ታሪክ ከአገሩ ልብነ ድንገል አስከፊ ልካ ቲዎድሮስ (አዲስ አበባ፣ 1965 (E.C) pp. 40-68; ሥርግው ሐብለ ሥላሴ 1972 ገጽ 18።

በቀስ ሂደትና ብዙ ተርጓሚዎች የተሳተፉበት¹ የረዥም ጊዜ ውጤት እንደሆነ ይታመናል። ትርጉሙ በ4ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በ2ኛው ሩብ ዓመታት ከክርስትና ይፋዊ መግባት ጋር በአንድ ጊዜ እንደ ተጀመረና በ6ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በ2ኛው አጋማሽ እንደ ተፈጸመ ምሁራን ተስማምተዋል።² በሌላ በኩልም Ullendorff የተባለው ፕሮፌሰር R. H. Charles³ ተከትሎ በትክክል ሲናገር "ከመጀመሪያዎቹ ትርጉሞች አንዱም ከ6ኛው መቶ ክፍለ ዘመን መጨረሻ በኋላ እንዳልተፈጸመ ደህና ግምት መውሰድ እንደሚቻል" አስተያየቱን በትክክል ስጥቷል።⁴ በA. Ralfs አስተሳሰብ መሠረት የመጽሐፍ ቅዱስን ትርጉም የጀመረው ወደ ኢትዮጵያ በገባበት በ4ኛው መቶ ክፍለ ዘመን አጋማሽ ከሶርያ የመጣው የመጀመሪያው ሐዋርያ፣ በኋላም የኢትዮጵያ የመጀመሪያው ጳጳስ የሆነው እቡነ ፍሬምናጠስ ከሣቴ ብርሃን ነው።⁵ ይህም ያስ ጥርጥር ትክክለኛ አመለካከት ነው። ይሁንና Ralfs አባባሉን የሚደግፍ የተወሰነ ማስረጃ አይሰጥም። በ4ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የክርስትና ወደ ኢትዮጵያ የመግባት አጀማመር ግን በዚህ የመጀመሪያ ጊዜ መጽሐፍ ቅዱስ በሙሉ እንደተተረጎመ በብቃት አያረጋግጥም።

በ5ኛው መቶ ክፍለ ዘመን አጋማሽ የአክሱም መንግሥት ጠንካራ የክርስቲያን መንግሥት ሆኖ እንደነበር የተረጋገጠ ነው። ይህም ሊሆን የቻለው በ451 ዓ.ም. ከተካሄደው ከክልቄዶን ጉባኤ በኋላ የጉባኤውን ውሳኔዎች ባለመቀበላቸው በመለካውያን (በቤዛንታይን መንግሥት ነገሥታት) በኃይል እንዲሰደዱ የተደረጉት የሶርያ መነኮሳት ወደ ኢትዮጵያ መጥተው ሰፊ ሐዋርያዊ ጥረት በማድረጋቸው ነበር። እነዚህም መነኮሳት በኢትዮጵያ "ዘጠኙ ቅዱሳን" በመባል ይታወቃሉ። እነሱም

¹ E. Ullendorff, 1968, 38; ሥርግው ሐብለ ሥላሴ 1972 ገጽ 120።
² I. Guidi, *Storia della letteratura etiopica*, (Roma, 1932), pp. 12ff; AVÖÖBUS, *Die Spurem eines aeterem atbiopschem Evangelien Texts in Lichte der Literarischem monument*, (Stockholm, 1954), pp. 15-16; E. Cerulle, *Storia della Letteratura etiopica*, (Milano, 1956), pp.23-25.
³ *Hasting's Dictionaries of the Bible*, 1, 791; E. Ullendorff, 1968, p. 44.
⁴ E. Ullendorff, 1968, 44.
⁵ A. Ralfs, "Die Aethiopische Bibliibersetzung" in *Septuagintastudien*, (Gottangen, 1965), p.673.

የመጽሐፍ ቅዱስን አብዛኛውን ክፍል ወደ ግዕዝ እንደ ተረጉሙ ይታመናል።¹

6. መጽሐፍ ቅዱስን ወደ እትዮጵያ ቋንቋ (ግእዝ) የተረጉሙ ሰዎች

የመጽሐፍ ቅዱስ ወደ እትዮጵያ ቋንቋ መተርጎም ቢያንስ ከሁለት መቶ ዓመታት በላይ እንደ ወለደ ስለሚታመን በትርጉሙ ሥራ ብዙ ተርጓሚዎች እንደ ተሳተፉበት አያጠራጥርም። ትርጉሞቹም የተለያዩ የቋንቋ ችሎታ በግልጽ የሚታይባቸው እንደሆኑ አጠራጣሪ አይደለም። ይህን ነጥብ በተመለከተ በ17ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ስለኢትዮጵያ በመጻፍ ታዋቂ የሆነው የመጀመሪያው ሲቅ የነበረው ኢዮብ ሉዶልፍ (Job Ludolf) "በምንጩ ቋንቋ ያለ ተመሳሳይ ቃል በተለያየ ሁኔታ ተተርጉሟል! ይህም የተለያዩ ተርጓሚዎች መኖራቸውን ያመለክታል" በማለት አስተያየቱን ሰጥቷል።² E. Littmann የተባለውም ተመራማሪ የመጽሐፍ ቅዱስ መጻሕፍት እያንዳንዱ በተለያዩ እውቀታቸው አንዱ ከሌላው በማይመሳሰል ልዩ ልዩ ተርጓሚዎች እንደተተረጎሙ ሐሳብ ሰጥቷል። ሆኖም Littmann ይህን አጠቃላይ አስተያየት ሲሰጥ የተወሰነ መጽሐፍ ወይም መጻሕፍት አልጠቀሰም ወይም አላመለከተም። አስተያየቱም አንዳንድ ትርጉሞች ቃል በቃል ሲሆኑ፣ ሌሎች ደግሞ አጠቃላይን ስሜት የሚያንጸባርቁ እንደሆኑና፣ አንዳንድ ትርጓሚዎች ደግሞ ጥሩ የግሪክኛና የግዕዝ ቋንቋ ዕውቀት እንዳላቸው ሲያሳዩ፣ ሌሎች ግን በዚህ ረገድ ብዙ ጉድለቶችን አሳይተዋል የሚል ነው።³

እኔም በጥናቴ ወቅት የመጀመሪያዎቹን ሦስቱን ወንጌላት (the Synoptic Gospels) ለማጥናትና የአንዳንድ ቃላትን፣

¹ ሥርግው ሐብለ ሥላሴ 1972 ገጽ 115-121።
² H. Ludolf, Commentarius ad Suam Historiam Aethiopo, (Frankfort, 1691), Lib. iii, Cap. 4, 2-7.
³ E. Littmann, "Geschichte der Aethiopischen Litteratur" in Geschichte D. Christlichen Litteraturen des Orients, 2nd ed. (Leipzig, 1909), pp. 223-25.
See comment on this in Ullendorff, 1968, 46.

ሐረጎችንና ጉን ለጉን የሚሄዱ አገላለጾችን አተረጎጉም ለማወዳደር ሞክራለሁ። ከታች እንደተመለከተው በሁለት ወይም ከዚያ በበለጠ መጻሕፍት መካከል በአተረጎጉም ታላቅ ልዩነት በማግኘቴ እጅግ ተደንቄያለሁ። የሚከተሉትን ይመልከቱ፡-

1. ... κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας- (preaching baptism of repentance) "የንሱህን ጥምቀት እየሰበከ" (ማርቆስ 1.4! ሉቃስ 3.3! የሐዋርያት ሥራ 13.24) ይህ ሐረግ በማርቆስ፣ በሉቃስና በግብረ ሐዋርያት በተለያየ አባባል ተተርጉሟል። በማርቆስ "... ወይሰበክ ጥምቀት ከመ ይነበኩ" "... ንስሐ ይገቡ ዘንድ ጥምቀትን ያስተምር ነበር!" ተብሎ ተተርጉሟል። በሉቃስ ደግሞ "... ወሰበክ ጥምቀት ስንሱህ" «... ለንስሐ ጥምቀትን ሰበከ" ተብሎ ሲተረጎም በሐዋርያት ሥራ "ወሰበክ ስሙ ... ጥምቀት ... ከመ ይነበኩ" "ንስሐ እንዲገቡ ጥምቀትን ሰበክላቸው" በሚል ተተርጉሟል።

2. ... εις ἄφεσιν ἁμαρτιῶν (for the forgiveness of sins ለኃጢአት ይቅርታ) (ማቴዎስ 26.28! ማርቆስ 1.4! ሉቃስ 3.3) እንደገና ይህ ሐረግ ሦስቱም ወንጌላት በሦስት በተለያዩ መንገዶች ተተርጉሟል። በማቴዎስ "ከመ ይትገደግ ኃጢአት" "ኃጢአት ይቅር ይባል ዘንድ" ተብሏል። እንዲሁም በማርቆስ "ወይትገደግ ስሙ ኃጢአቶሙ" "ኃጢአታቸውም ይቅር እንዲባል" በሚል ሲተረጎም በሉቃስ "በዘይትገደግ ኃጢአት" "ኃጢአት ይቅር ይባል ዘንድ" ተብሎ ተተርጉሟል።

3. ... ἔξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας (confessing their sins) "... ኃጢአቶቻቸውን እየተናዘዙ" ማለት ነው። (ማቴዎስ 3.6! ማርቆስ 1.5)። ማቴዎስ "እንዘ ይትእመኑ ኃጣው-ኢሆሙ" "ኃጢአቶቻቸውን እየተናዘዙ" ሲል ማርቆስ "እንዘ ይትእመኑ ኃጢአቶሙ" "ኃጢአታቸውን እየተናዘዙ" ብሎታል። ልዩነቱ ኃጢአት የሚለው ቃል በብዙና በነጠላ ቁጥር መነገሩ ነው።

4. Ἐρημος ገጻም (ማቴዎስ 3.1 ማርቆስ 1.3 ሉቃስ 1.80 3.2!4 ጾሐንስ 1.23! 3.14! 11.54) ይህ ቃል በመጀመሪያዎቹ ሦስቱ ወንጌላት በሁለት የተለያዩ መንገዶች ተተርጉሟል። ማቴዎስ "ገጻም" (ብቸኛ ቦታ) ሲለው፣ ማርቆስ "ሐቅል" (ጫካ ወይም ሰው የማይኖርበት) ብሎ ተተርጉሞታል። የሉቃስ ወንጌል ተርጓሚ በዚህ ቃል ላይ አንድ ዓይነት አቋም የለውም። በአንድ ቦታ "ገጻም" ሲል (ሉቃ 1.80)፣ በሌላ ቦታ ደግሞ "ሐቅል" ብሏል (ሉቃ 3.2!4)። በጾሐንስ ግን በሁሉም ቦታ ገጻም ተብሏል።

5. Μέλι ἄγριον (wild honey) "የዱር ማር" (ማቴዎስ 3.4 ማርቆስ 1.6)፣ የማቴዎስ ተርጓሚ ይህንን ቃል በግዕዝ "መዓረ ገጻም" የዱር ማር ሲለው፣ የማርቆስ ተርጓሚ ግን "መዓረ ጸደና" የጣዘማ ማር ብሎታል።

6. Γεννήματα ἐχιδνῶν (brood of vipers) የእፋኝት ልጆች (RSV&NIV)፣ እባቦች (GNB)፣ የእባቦች ጥርቅም (CEV)። ይህ ሐረግ በማቴዎስና በሉቃስ በተለያዩ ሁኔታ ተተርጉሟል። የማቴዎስ ተርጓሚ በሦስት የተለያዩ ቦታዎች (ማቴዎስ 3.7 12.34! 23.33) "ትውልደ አራዊት ምድር"፣ የእፋኝት ልጆች ብሎ ሲተረጎም፣ በሉቃስ ግን "ትውልደ ሰባድዕት" ተብሏል። ያው የእፋኝት ልጆች ማለት ነው። ልዩነቱ በግዕዝ አነጋገር ነው።

7. Ποιήσατε οὖν καρπὸν ἄξιον τῆς μετανόιας (ለንስሐ የሚገባ ፍሬ አድርጉ) (ማቴዎስ 3.8 ሉቃስ 3.8) ይህ ዐረፍተ ነገር በማቴዎስና በሉቃስ ትንሽ ልዩነት ያለው ሆኖ ተተርጉሟል። ልዩነቱም በማቴዎስ ወንጌል ላይ «ግብሩኬ እንከ ወያዩ ፍሬ ዘይደልወክሙ ለንስሐ» "ለንስሐ የሚገባ መልካም ፍሬ አድረጉ" የሚለው በሉቃስ "መልካም" የሚለው ቃል ቀርቶ "ለንስሐ የሚገባ ፍሬ አድርጉ" ማለቱ ነው።

8. ...δύναται ὁ θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγείραι τέκνα τῶ Ἀβραάμ. "እግዚአብሔር ከእነዚህ ድንጋዮች ለአብርሃም ልጆች ሊያስነሣለት ይችላል።" (ማቴ 3.9 ሉቃ 3.8)

ይህ ዐረፍተ ነገር በማቴዎስና በሉቃስ በሁለቱም በተመሳሳይ መንገድ ተተርጉሟል። ይሁንና በሁለቱ የዐረፍተ ነገሮች አወቃቀር ልዩነት አለ። ይህም ልዩነት ምናልባት ሁለቱንም ወንጌላት የተረጎሟቸው የተለያዩ ሰዎች ወይም የሰዎች ስብስቦች ሊሆኑ ስለሚችሉ ነው። ማቴዎስ በግዕዝ እንደሚከተለው አስቀምጦታል። "ይክል እግዚአብሔር እምእላንቱ አዕባን አንሥኦ ውሉድ ለአብርሃም" በአማርኛ ከላይ በአርእስቱ እንደተጻፈው ነው። የሉቃስ አቀማመጥ ደግሞ እንደሚከተለው ነው "ይክል እግዚአብሔር አንሥኦ ውሉድ ለአብርሃም እምእላንቱ አዕባን።" በአማርኛ "ከእነዚህ ድንጋዮች ለአብርሃም ልጆች ሊያስነሣለት እግዚአብሔር ይችላል" ማለት ነው።

9. Διάβολος ዲያብሎስ፡- ይህ ቃል በማቴዎስ ስድስት ጊዜ ተጽፎአል (4.1፣ 5፣8፣11!13.39! 25.41)። በሁሉም ማስረጃዎች ከ25.41 በቀር ቃሉ "ዲያብሎስ" ተብሎ ተተርጉሟል። በ25.41 ግን "ሰይጣን" ተብሏል። ይኸውም ቃል በሉቃስ ወንጌል በአምስት ቦታ ይገኛል (4.2፣3፣6፣13! 8.12)። እናም በእነዚህ ሁሉ "ሰይጣን" ተብሎ ተተርጉሟል። እንደዚሁም የጾሐንስ ወንጌል ተርጓሚዎች በመጽሐፉ በሙሉ "በዲያብሎስ" ፈንታ "ሰይጣን" የሚለውን ቃል ተጠቅመዋል።

10. Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ. በምድረ በዳ የሚጮኽ ሰው ድመፅ (ማቴ 3.3 ማር 1.3 ሉቃ 3.3-6)፤ ይህ ሐረግ በመጀመሪያዎቹ ሶስቱ ወንጌላት በተለያዩ ሁኔታ እንደተተረጎመ ማስተዋሉ ስሜትን የሚሰብ ነው። በማቴዎስ በግዕዝ ቋንቋ "ቃል ዘይጸርሕ በገጻም" ይላል፤ "በምድረ በዳ የሚጮህ ድምፅ" ማለት ነው። በማርቆስ የግዕዙ ትርጉም የሚከተለው ነው። "ቃለ ዐዋዲ ዘይሰብክ በገጻም" የቃል በቃል ትርጉሙም "በምድረ በዳ የሚያስተምር (የሚሰብክ) ሰው ድምፅ" ማለት ነው። በሉቃስ የተተረጎመው ደግሞ "ናሁ ቃለ ዐዋዲ በገጻም" የሚል ሲሆን በአማርኛም "እነሆ በምድረ በዳ ቃለ ዐዋዲ" የሚል ነው።

በብሉይ ኪዳንና በሐዲስ ኪዳን በሁለቱም ተነፃፃሪ አባባሎች ተመሳሳይ ቃላትና ሐረጎች በተለያዩ መጻሕፍት

በተለያዩ ሁኔታ የተተረጉሙባቸው በርካታ ምንጫቸው አሉ። ይህም በግልጽ የሚያስገነዝበው ልዩ ልዩ መጻሕፍት በተለያዩ ተርጓሚዎች መተርጎማቸውን ነው። ይህም አባባል እንደ ተርጓሚ በመሳሳት ተመሳሳይ ቃልን ወይም አገላለጽን በተለያዩ መጻሕፍት በተለያዩ መልክ ሲተረጉም እንደሚችል የሚኖረውን ሁኔታ ሊሸር የሚችል አይደለም። በአሁኑ ጊዜ እንኳ አልፎ አልፎ እንደ ዓይነት አቋም የሌላቸው ተርጓሚዎች አሉ። አንዱን ተመሳሳይ ቃል ወይም አገላለጽ በተለያዩ መጻሕፍት በተለያዩ ሁኔታ ሲተረጉሙ እናገኛቸዋለን። በዚህ ሁኔታ በተሻሻሉና ቀደምትነት ባላቸው በዕብራይስጥና በግሪክ መጻሕፍት መሠረት የመጽሐፍ ቅዱስን የግዕዝ ትርጉም በቁም ነገር መርምሮ ሐሳዊ ሕትመት እንዲወጣ ማድረግ በጣም አስፈላጊነት አለው።

7. መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግእዝ ቋንቋ ለመተርጎም ጥቅም ላይ የዋሉ ትርጉሞች

መጽሐፍ ቅዱስ በኢትዮጵያ ቋንቋ ማለት በግእዝ የተተረጎመው ከምን ቋንቋ ወይም ቋንቋዎች ነው? ለሚለው አስቸጋሪ ጥያቄ ብዙ ጊዜ እየተነሣ በአንድ ወይም በሌላ ጊዜ ግምታዊ መልሶች ተሰጥተውታል። እንደ ኢዮብ ሱዶልፍ (Job Ludolf) እና ብዙ ሌሎች ምሁራን አስተያየት ብሉይ ኪዳን በግእዝ ቋንቋ የተተረጎመው ከሰብዓ ሊቃናት ትርጉም (Septuagint) ነው። ሐዲስ ኪዳንም እንደዚሁ ከግሪክና መጽሐፍ ተተርጎሟል።¹ ይህም ሊሆን የቻለው ግሪክና በእነዚያ ዘመናት የምሥራቃዊ ሮማ ግዛት መደበኛ ቋንቋ በመሆኑና በሶርያ፣ በታናሻ እስያና በግብጽ አብያተ ክርስቲያናት በለፊው አገልግሎት ላይ ውሎ ስለነበር ነው። በእኩልም መንግሥትም ወቅት ግሪክና በአጠቃላይ ሁኔታ ጥቅም ላይ ስለመዋሉ በሐውልተኛ ላይ በተጻፉ መግለጫዎችና በገንዘቦች ላይ የተገኙት ጽሑፎች ማረጋገጫ ናቸው።²

ከሶርያ ወደ ኢትዮጵያ የመጡ የመጀመሪያዎቹ ወንጌላውያን ፍሬምናጦስና ዘጠኙ ቅዱሳን መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግእዝ ሲተረጉሙ በግሪክና መጽሐፍ እንደተጠቀሙ ብዙ ምሁራን ይስማማሉ። የብሉይ ኪዳን ትርጉምን በተመለከተ ከላይ እንደ ተጠቀሰው ከሰብዓ ሊቃናት ተርጉም (Septuagint) መተርጎሙ አጠቃላይ ተቀባይነትን አግኝቷል። ነገር ግን የትኛውን ትርጉም ነው የተጠቀሙት? የሰብዓ ሊቃናት (Septuagint) ትርጉም መጠነኛ ለውጦች የተደረገባቸው ሁለት ቅጂዎች አሉት። እነዚህም በሶርያ ግዛት በሰፊው ሥራ ላይ ውሎ የነበረው Lucian Recension (ሉስያን ቅጂ) እና በግብጽ ይሠራበት የነበረው ሄሲቺያን (Hesychian Recension) የተባለው ቅጂ ነው። የኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያን ለብዙ ዘመናት የአስክንድርያ ቤተ ክርስቲያን ጥገኛ ሆና በመኖሯ የብሉይ ኪዳን የግዕዝ ትርጉም በሄሲቺያን (Hesychian Recension) ቅጂ ላይ የተመሠረተ ለመሆኑ ብዙዎች ይገምታሉ። Littmann (ሊትማን) የተባለው ተመራማሪ ግን በዚህ አይስማማም። ከላይ የተጠቀሱት የመጀመሪያዎቹ ሚስዮናውያን ከሶርያ ስለመጡና አብዛኛውም ትርጉም በእነርሱ የተካሄደ እንደመሆኑ የብሉይ ኪዳን ትርጉም ያን ጊዜ በሶርያ በሰፊው ሥራ ላይ ውሎ ከነበረው ከሉስያን ቅጂ (Lucian Recension) የተተረጎመ ስለመሆኑ ሊትማን (Littmann) አጥብቆ ያምናል።¹ ይህ በጣም ምክንያታዊ አስተሳሰብ ነው። ነገር ግን ይህን አስተሳሰብ ሙሉ በሙሉ ለመቀበል ያስቸግራል። ምክንያቱም የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ከአስክንድርያ ቤተ ክርስቲያን ጋር የቅርብ ግንኙነት ስለ ነበራት ነው።

ይሁንና ተርጓሚዎቹ መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግእዝ በተረጎሙ ጊዜ የግሪክን መጽሐፍ ተጠቅመዋል ስንል ለትርጎማቸው የተጠቀሙት የግሪክ መጽሐፍን ብቻ ነው ማለታችን አይደለም። ከዚህ በተያያዘ እንደ ሰው ሱፍግራን (Löfgren) በተባለው ተመራማሪ የሐሳብ መስመር ሊያስብ ይችላል፤ ይኸውም መጽሐፍ ቅዱስን ወደ ግእዝ ቋንቋ የተረጎሙ ከሶርያ የመጡት ዘጠኙ ቅዱሳን ከሆኑ፣ የሶርያን

¹ H. Ludolf, *Historia Aethiopica*, (Frankfort, 1681), Lib. Iii, Cap. 4, 2-7.
² K. Ullendorf, 1968, 41.

¹ E. Littmann, 1909, 224ff.

መጽሐፍ ቅዱስ ወይም የሱሲያን (Lucian Recension) ቅጂ ለምን እንዳልተጠቀሙ ለመግለጽ ያስቸግራል የሚለው ነው።¹ ከሶርያ ቋንቋ በብድር የተወሰዱ እንደ ሃይማኖት፣ ገዢም፣ ከሪት፣ ጣዖት፣ ቍርባን፣ መሥዋዕት ወዘተ የመሳሰሉ ቃላት በግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ውስጥ መገኘትና ጥቅም ላይ መዋል የግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ተርጓሚዎች ከሶርያ ቋንቋ ጋር የተለመዱና ለትርጉማቸው ተግባርም የሶርያን መጽሐፍ ተጠቅመው ሊሆን ይችላል የሚል ጠንካራ ስሜት በአንዳንድ ምሁራን መካከል እስካሁን አለ።² ይሁንና ይህ መሰሉ ለመሰሉ ትክክል ላይሆን ይቻላል። እንደ እነዚህ ካሉ የብድር ቃላት አንዳንዶቹ ከአይሁድ አረማይክ (Aramaic) ቋንቋ የተገኙና በኢትዮጵያም ውስጥ ከክርስትና በፊት የነበረው የአይሁድ-አረማይክ (Jewish-Aramaic) ቋንቋ ቅሬት ሊሆኑ ይችላሉ።³ ይህም አስተያየት ሲሰጥ የሶርያ የብድር ቃላት ላይተው ነው። “ሃይማኖት” የሚለው ቃል ለምሳሌ እምነት የሚለው ስሜት ለክርስትና እምነት ሊወሰንና ለሶርያ ቋንቋ የተለየ ነው ተብሎ ሊታሰብ አይገባውም። በግልጽ እደሚታየው ይህ ቃልና በዙ ሌሎች የአረማይክ ቃላት ከነድምፃቸውና አነጋገራቸው በግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ የውጭ አገር ቃላት ላይሆን እንደ ግእዝ ቃላት ሆነው ተወስደዋል።⁴

እንደ A. Vööbus⁵ እና F. C. Burkitt⁶ ያሉ ምሁራንን አስተያየት በመከተል Ullendorff በትክክል እንዲህ ብሏል “በ5ኛው ወና በ6ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ከሶርያ ሚስዮናውያን በመምጣታቸው የሶርያ ትርጉም ከግሪክ መጽሐፍ ጋር በመቀናጀት ተግባር ላይ ውሏል የሚለው አስተሳሰብ መረጃው በእርግጥ ያበረታታል።”⁷ ለግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም

¹ E. Ullendorff, 1968, 50, 57.
² ሥርግው ሐብሰ ሥላሴ፣ 1972፣ 120.
³ E. Ullendorff, 1968, 39n, 6.
⁴ See the word haimanot in the Targum of ps. 33:4.
⁵ A. Vööbus, Die Sperum eines alterem aethiopischem Evangelientextes in Liecht der literarischen Monumente (Stockholm, 1951), p. 8; Idem, Early Versions of the New Testament, (Stockholm, 1954), p. 250.
⁶ F. C. Burkitt. “Text and Versions” Enncyclopedia Biblica, iv (London, 1903), col. 5012.
⁷ E. Ullendorff, 1968, 56.

መሠረትነት መሰሉ በመሰሉ የግሪኩን ወይም መሰሉ በመሰሉ የሶርያውን ትርጉም ተጠቅመዋል የሚሉትን ሰዎች ባለመቀበል ከፕሮፌሰር ዩሊንዶርፍ ጋር መስማማት አጥጋቢ ምክንያት ያለው ነው። “ታሪካዊ ሁኔታዎችና የግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ሥነ ልሳናዊ ሐተታ ከሁለቱ ባንዱ በቻ ተጠቅመዋል የሚለውን ደግማዊ አመለካከት ተቀባይነት እንዳይኖረው ያደርጋሉ።” በማለት ዩሊንዶርፍ ይገልጻል።¹ ለግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም በዚህ ሁኔታ የግሪክና የሶርያ የሁለቱም ትርጉም በተለይም የግሪኩ ተወዳደሪ በሌለው በዋና መሠረትነት በተግባር ላይ ውሏል የሚለው መላምት በጣም አሳማኝነት ያለው ነው።

ከላይ እንደ ተገለጸው ጥቂት የኢትዮጵያ የብሉይ ኪዳን የባህል ሊቃውንት በሉይ ኪዳን በቀጥታ ከዕብራይስጥ እንደተተረጎሙ በአጽንኦት ይናገራሉ። ይሁንና ይህ የሚመስል አይደለም። ይህን የሚደግፍ አሳማኝ ማስረጃም አናገኝም። ይህንን አባባል ታላቁ ሊቅ አስቃ ኪደነ ወልድ ክፍሌና ሌሎችም ምዕራባውያን ሊቃውንት አይቀበሉትም።² በሌላ በኩል አንዳንድ ምሁራን አስቸጋሪ የሆኑ ጥቂት መጻሕፍትን በመተርጎም ወቅት ተርጓሚዎቹ የአይሁዳውያን ስደተኞችን ምክርና እርዳታ አግኝተዋል ይላሉ።³ በመሆኑም እንደነዚህ ባሉ ትርጉሞች ጥቂት የዕብራውያን ስሜቶች ተንጸባርቀዋል የሚል ሐሳብም ገልጸዋል። በአንዳንድ የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት ላይ ሂሳዊ ጥናት ያካሄደው ዲልማን (Dillmann) ግን የግዕዝ ብሉይ ኪዳን መጻሕፍት በአንዳንድ ግለሰብ ጸሐፊዎችና አንባቢዎች በዕብራይስጡ መጽሐፍ ላይ በመመሥረት የግዕዙን ብሉይ ኪዳን መጻሕፍት በኋላ አሻሽለው ከምንጩ ከዕብራይስጡ ጋር እንዲስማሙ አድርገዋል የሚል ሐሳብ ሊመሠርት ችሏል።⁴ ይህ ከዚህ በታች በዝርዝር ተገልጧል። እንደዚህ ያሉ ማሻሻሎችም ቀደም ባለ ጊዜ ማለትም ከ4ኛው ምናልባትም እስከ 7ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ድረስ እንደተደረጉ አንዳንድ ምሁራን

¹ የላይኛውን መጽሐፍ ገጽ 56 ይመልከቱ።
² አለቃ ኪዳነ ወልድ ክፍለ፣ መጽሐፈ ሰዋሰው ወገስ ወመዝገብ ቃላት ሐዲስ፣ አርተስተክ ማተሚያ ቤት፣ አዲስ አበባ፣ 1948 ዓ. ም.፣ ገጽ 17።
³ E. Ullendorff, 1968, pp. 37-38.
⁴ A. Dillman. Biblia Väteris Testamenti Aethiopica, vol. ii, fasc. i., p. 3.

ያምናሉ።¹ በዚህም ምክንያት የአንዳንድ የኢትዮጵያ የመጽሐፍ ቅዱስ ምእራፍ አካፋይ የዕብራይስጡን የመጀመሪያ አካፋይ ይከተላል ብለዋል።

በእራተኛውና በስድስተኛው መቶ ክፍለ ዘመን መካከል መጽሐፍ ቅዱስ ወደ ግዕዝ ሊተረጎም በሰባ ሊቃናት ትርጉም (Septuagint) ውስጥ ያሉ የብሉይ ኪዳን መጻሕፍት በሙሉ፣ ከአዋልድ መጻሕፍትም እብዛኞቹ ጭምር እንደተተረጎሙ ይታመናል። እንደዚሁም እንደ መጽሐፈ ሄናክ፣ ኩፋሌ፣ ዕርገተ ኢሳይያስ፣ ባርክ፣ መልእክተ ኤርምያስ፣ የሂርማስ መጽሐፈ ናላዊ፣ የቅሌምንጦስ መልእክታት፣ ዲዲስቅልያና ትእዛዝ ሐዋርያት በ4ኛውና በ6ኛው መቶ ክፍለ ዘመን አጋማሽ መካከል ከግሪክኛው ተተርጎመዋል።² እዚህ ላይ የኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ጥንታዊ ትውፊት ቀናናዊና ቀናናዊ ባልሆኑ ወይም አዋልድ መጻሕፍት መካከል በግልጽ ልዩነት እለማድረጉን ማስተዋል የስፈልጋል። ሁሉም በመንፈስ ቅዱስ አጋዥነት የተጻፉና ቀናናዊ ናቸው ተብለው በእኩል ደረጃ የሚታዩ ናቸው።

8. የግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም መሻሻል (ክለሳ)

በኢትዮጵያ ኦርቶዶክስ ቤተ ክርስቲያን ነሐሴ 20 በሚነበበው ስንክሳር የሚገኝ አንድ ትውፊታዊ ማስረጃ አለ። ይህ ማስረጃ የኢትዮጵያ መጽሐፍ ቅዱስ የተተረጎመው አባ ሰላማ በሚባል ተርጓሚ ሊቀ ጳጳስ እንደሆነ ያስረዳል። የተተረጎመውም ከዐረብኛ ነው ይላል። መረጃውም እንደሚከተለው ይነበባል።

በዛቲ ዕለት እረገፈ አባ ሰላማ መተርጎም

ሰላም ለከ ሰም ሃይማኖት ስርዋዮ

ትእዛዛተ የሪት ወወንጌል እንተ ዲቤክ ተከእዋዮ

ሰላማ ዝክርክ ከመ በጎቤነ ነዋዮ

በከናፍሪክ ምዑዛት እመዓዛ ክርቤ ወዐልዋዮ
እምነ ዓረቢ ሰግእዝ መጻሕፍት ተዐልዋ።

“በዚኝ ዕለት (ነሐሴ 20) ተርጓሚው አባ ሰላማ እረገፈ” በማለት ታሪኩን ከጀመረ በኋላ መረጃውን በግጥም መልክ እንዲህ ሊል ይገልጻል።

“የሃይማኖት ዛፍ ሥር ሲሆንኸው ላንተ ሰላምታ ይገባል፣
የወንጌልና የኦሪት ትእዛዛት በአንተ ላይ ፈሰሰዋል፣
ሰላማ ሆይ! መታሰቢያህ በእኛ ዘንድ ይገኛል፣
ክርቤና ዐልዋ ከሚባሉ ሽቶዎች የበሰጠ መዓዛ ባላቸው
ከንፈሮችህ ኃይል
መጻሕፍት ከዐረብኛ ወደ ግእዝ ተተርጎመዋል።”¹

ከዐረብኛ ወደ ግእዝ ስለተደረገው የቅዱሳት መጻሕፍት ትርጉም እዚህ ላይ የተሰጠው መረጃ ወደ ግእዝ የተደረገውን የመጀመሪያውን የመጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም በምንም ዓይነት አይመለከትም። የሚመለከተው በ14ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የተደረገውን የግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ ማሻሻል (ክለሳ) ነው።³ ይህም የተደረገው “አባ ሰላማ” የሚል ቅጽል ተሰጥቷቸው ከነበሩት ከቅዱስ ፍሬምናጦስ ስም ጋር ስማቸው በተመሳሰለው በ14ኛው መቶ ክፍለ ዘመን በነበሩት ሁለተኛው አባ ሰላማ ሊቀ ጳጳስ እመራር ነው። እንዲያውም የእያንዳንዱ “ሰላማ” መለያ በቤተክርስቲያኒቷ ተወስኗል። የመጀመሪያው ፍሬምናጦስ “ሰላማ ከሣቲ ብርሃን” የሚባሉ ሊሆኑ፣ የኋለኛው ግን “ሰላማ መተርጎም” የሚል ቅጽል ይሰያሉ።

የመጀመሪያውን የኢትዮጵያ ትርጉም ማሻሻል ለምን አስፈለገ? የሚል ጥያቄ እንደ ሰው ሊያነሣ ይችላል። የመጀመሪያዎቹ ተርጓሚዎች መነሻ ወይም ምንጭ በሆነው ቋንቋ የሚገኙ አንዳንድ እስከጋሪ ምንባቦችን በትክክል መተርጎም

¹ “Le synaxalr ethioplén” in *Patrologia Orientalis*, vol. ix, 4, p.359.
² የግዕዝ ግጥም በአማርኛ ግጥም በዚህ መልክ የተቀመጠው የጽሑፉን ውበት ለመጠበቅ ነው።
³ ይህ 14ኛው መቶ ዓመት (ድ. ል. ክ) በኢትዮጵያ የሥነ ጽሑፍ ትንሣኤ መጀመሪያ መሆኑ ይታወቃል።

¹ E. Ullendorff, 1968, 57.
² Zuumond R., “Ethiopic Versions” in *The Anchor Bible Dictionary*, vol. 6, p. 808.

እንዳልቻሉና ውጤቱም ብዙ ያልተስተካከሉ ትርጉሞችን እንዳስከተለ ይታመናል። ከእነዚህም ጉድለቶች በተጨማሪ በ ላ ዘመን መሻሻል ባስፈለጋቸው ልዩ ልዩ የቀኖና መጻሕፍት ውስጥ ከጊዜ ወደ ጊዜ ብዙ ስሕተቶች ገብተዋል። የአሥራ አራተኛው መቶ ክፍለ ዘመን የትርጉም መሻሻል በዐረብኛው ትርጉም ላይ የተመሠረተ መሆኑ ይታመናል። ይሁንና በእነዚያ ዘመናት ከብዙ ምንጮች የተገኙ ብዙ የዐረብኛ ትርጉሞች ስለ ነበሩ የግእዙን ትርጉም መሻሻል ለማግኘት ከየትኞቹ የዐረብኛ ትርጉሞች እንደተሻሻለ ለማረጋገጥ አስቸጋሪ ነው። ሆኖም ብዙ ሊቃውንት እንደሚያምኑት ይህ ማሻሻል የተደረገው ፋዩም (Fayum) የተባለው አገር ሰው የነበሩት "ራባይ ሰአዲያ ጋኦን" (Rabbi Sa'adia Ga'on of Fayum) የተባሉት ሊቅ እንደተረጎሙት በሚገመተው የዐረብኛ ትርጉም ላይ ተመሥርቶ ነው። የእርሳቸውም ትርጉም ከምንጩ ከዕብራይስጡ ብሉይ ኪዳን ጋር በቅርበት የተያያዘ መሆኑ ይታመናል።¹ ይህም ሆኖ የኢትዮጵያው የግእዝ መጽሐፍ ቅዱስ የተሻሻለው ትርጉም ከሰአዲያ (Sa'adia) ትርጉም ጋር ምን ያህል ተመሳሳይ እንደሆነ በእርግጠኝነት ለመናገር አስቸጋሪ ነው። ዐረብኛ፣ ዕብራይስጥና ግእዝ በጥሩ ሁኔታ የሚያውቅ(ቁ) ምሁር(ራን) የሰአዲያን (Sa'adia) ትርጉም ማጥናትና ከኢትዮጵያው የግእዝ ትርጉም ጋር ማነፃፀር ይኖርበታል(ባቸዋል)።

እንዳንድ ምሁራን የብሉይ ኪዳን ትርጉም መሻሻል በዕብራይስጡ መሠረት እንደሆነ ያምናሉ።² ሆኖም ይህን አስተሳሰብ የሚደግፍ የተወሰነ ማስረጃ የለም። ይህ ጉዳይ ጥሩ የዕብራይስጥና የግእዝ ቋንቋ ዕውቀት ባላቸው ምሁራን በቁም ነገር ሊጠና የሚገባው ነው። ባሁኑ ጊዜ በመንበረ ፓትርያርክ በግሪኩ ሰብዓ ሊቃናትና በግእዙ መሠረትነት መጽሐፍ ቅዱስን ወደ አማርኛ በምንተረጎምበት ጊዜ የግእዙን መጽሐፍ ቅዱስ ስንመረምር የግእዙ ብሉይ ኪዳን ከግሪኩ ሰብዓ ሊቃናት ይልቅ ከዕብራይስጡ ጋር በጣም የተቀራረበ ሆኖ አግኝተነዋል። ይህም

የግእዙ መጽሐፍ ቅዱስ በዕብራይስጡ መሠረትነት ወይም ከዕብራይስጡ መሠረትነት በተተረጎመው በሰአዲያ (Sa'adia) ትርጉም መሠረትነት እንደተሻሻለ ያላንዳች ጥርጥር ያስረዳል።

እንዳንድ ሌሎች ምሁራን ደግሞ በመካከለኛው ክፍለ ዘመን የተደረጉ ሁለት የተለያዩ የብሉይ ኪዳን ትርጉም ማሻሻያዎች እንዳሉ ይናገራሉ። የመጀመሪያው "ተራ/ቀላል መሻሻል" (Vulgar Revision) ተብሎ ይጠራል። ይህም ከላይ በተጠቀሰው በሰአዲያ የዐረብኛ ትርጉም ላይ ተመሥርቶ በ14ኛ ወ መቶ ክፍለ ዘመን የተሻሻለው ነው የሚል ግምት አለ። ሌላው "በምሁራን የተሻሻለ" (Academic Revision) ተብሎ ተሰይሟል። ይህም ምናልባት በምንጩ በዕብራይስጡ ላይ ተመሥርቶ በ16ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የተሻሻለ ነው ተብሎ ይገመታል።¹ ይህ መሻሻል ከመጀመሪያው ከዕብራይስጡ ማለት የማሰራጫ (Masoretic) ምንባብ ጋር ብዙ ተመሳሳይነት አለው። ይሁንና ዩሊንዶርፍ (Ullendorff) "የአካዳሚክ ትርጉም መሻሻል" (Academic Revision) የሚባለውን ባለመቀበል አስተያየቱን እንደሚከተለው ሰጥቷል። "በጎላኛው መካከለኛ ዘመን ሁኔታዎች ሰፊ ለሆነ የዕብራይስጥ ትርጉም ወይም እርማት የተመቻቹ አልነበሩም።" በመሆኑም "የአካዳሚክ ትርጉም መሻሻል የሚባለውን ለመቀበል የማይቻል መሆኑን" እንደተገነዘበ በማጠቃለያው ገልጿል። "የዕብራይስጥ ቋንቋ ተጽእኖ ወይም ተሰሚነት ከ4ኛው እስከ 7ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ባለው ጊዜ ውስጥ እንደ ምክንያት ይቆጠራል።" በማለት ዩሊንዶርፍ ያስባል።²

ሆኖም ከፍ ባለ ደረጃ በሚወደደው ትውፊት ላይ በመመሥረት የኢትዮጵያ ጥንታውያን የመጽሐፍ ቅዱስ ምሁራን ብሉይ ኪዳን ሁለት ትርጉሞች እንዳሉት ይገልጻሉ። አንደኛው ከምንጩ ከዕብራይስጡ ሲሆን፣ ሁለተኛው ከሰብዓ ሊቃናት ትርጉም (Septuagint) በቀጥታ እንደተተረጎመ ያስገነዝባሉ። ሆኖም በ14ኛው መቶ ክፍለ ዘመን ስለተደረገው የትርጉም

¹ The Catholic Encyclopedia, vol.v, 1913, p.570. See also Ullendorff, 1968, pp.47-49.
² H. Zotenberg, Catalogue des mss. Ethiopiens de la Bivllotheque nationale, Paris, 1877, pp.9-11.

¹ Löfgren, O. Die äthiopische übersetzung des Propheten Daniel, Paris, 1927:xxiv ff.; Schäfers, J. Die äthiopische übersetzung Jeremias, Freiburg, 1912:178; The Achor Bible Dictionary, vol. 6, p. 808.
² E. Ullendorff. 1968: 57.

ማሻሻል እንዳችም አይናገሩም። አዲስ ኪዳንን በተመለከተ ግን የሰላማ ሐዲስ ኪዳንና የቀድሞው ሐዲስ ኪዳን የሚባሉ የሁለት ትርጉሞችን መኖር ይቀበላሉ።¹ ሆኖም የሰላማ ሐዲስ ኪዳን በኢትዮጵያ በካህናቱና በምእመናኑ ዘንድ ታዋቂ አለመሆኑንና በአገልግሎት ላይም እየዋለ እንዳልሆነ ማስተዋሉ አስፈላጊ ነው።² በሌላም በኩል የሶርያ ትርጉሞች ለመጀመሪያው የኢትዮጵያ መጽሐፍ ቅዱስ ትርጉም በመሠረትነት አገልግለዋል የሚል አቋም ያለው ኤ. ሸቡስ (A. Vööbus) የተባለው ምሁር የ14ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የትርጉም መሻሻል በግሪክ የመጀመሪያው ትርጉም መሠረትነት እንደተካሄደ በእርግጠኝነት ይናገራል።³ ይሁን እንጂ የመካከለኛው ዘመን የኢትዮጵያ ባህላዊና ሥነልሰናዊ ሁኔታዎች እንዲህ ያለውን አባባል የሚደግፉ አይመስልም። ስለዚህ የ14ኛው መቶ ክፍለ ዘመን የትርጉም መሻሻል በአመዛኙ በሰላዲያ (Sa'adia) የዐረብኛ ትርጉም ላይ የተመሠረተ ይመስላል።

በሌላ በኩል ደግሞ አንዳንድ ምሁራን የመጽሐፍ ቅዱስ ሁሉም የቀኖና መጻሕፍትና ጥቂት የአዋልድ መጻሕፍት በዚህ ጊዜ እንዲሻሻሉ እንደተደረገ ገምተዋል። ከነዚህም በተጨማሪ ጸሐፊዎቻቸው በሚገባ ላይታወቁ በመጽሐፍ ቅዱስ ታላላቅ ሰዎች ስም የተጻፉ እንደ ኪዳን አብረሃም፣ ሙሴ በሲና ላይ ከእግዚአብሔር ጋር ያደረገው ንግግርና እንደ የሲቢል ጥበብ (wisdom of Sybil) ያሉ የብሉይና የሐዲስ ኪዳን መጻሕፍት በ14ኛውና በ15ኛው መቶ ክፍለ ዘመን መካከል ከዐረብኛ ተተርጉመዋል።⁴ በተሻሻለው የትርጉም ክለሳ ወቅት ብዙ ተርጓሚዎች ተሳትፈው ስለነበር የተለያዩ መጻሕፍት የተሻሻሉት የትርጉም ክለሳዎች እኩልነት እንዳይኖራቸውና የተለያዩ እንዲሆኑ ምክንያት ሆነዋል።

¹ ይህ መረጃ የብሉይ ኪዳን ትርጓሜ ምሁር በሆኑት በመጋቤ ብሉይ ሰይፈ ሥላሴ የሐንሰ በቃል ምልልክ ጊዜ ተረጋግጧል።
² “ “ የሐዲስ ኪዳን ትርጓሜ ምሁር በሆኑት በአቡነ መቃርዮስ ተረጋግጧል።
³ Vööbus A. *Early Versions of the New Testament*, Stockholm, 1954, 247 ff cf. Ullendorff, 1968, 53.
⁴ Zuurmond R. “Ethiopic Versions” in *The Anchor Bible Dictionary*, vol. 6, p. 808.

9. የኢትዮጵያ ትዱሳት መጻሕፍት ኅትመት

የመጀመሪያው የኢትዮጵያ መጽሐፍ ቅዱስ ኅትመት በ1513 ዓ. ም. በሮም ውስጥ በጄ. ፖትኬን (J. Potken) ተዘጋጅቶ የታተመው መዝሙረ ዳዊት (Psalterium Chaldaicum) ነበር። ይሁንና ይህ ሒሳዊ በሆነ መንገድ የተዘጋጀ አልነበረም። ሒሳዊ በሆነ መንገድ የተዘጋጀው የዳዊት መጽሐፍ በጄ. ሉዶልፍ (J. Ludolf) የተሠራውና “መዝሙር ዘዳዊት” በሚል ርእስ በ1701 ዓ.ም. የታተመው ነበር።¹ ስለ ኢትዮጵያ በመጻፍ የታወቀው ሌላው ታላቅ ሰው አገስት ዲልማን (August Dilmann) ስምንቱን ብሔረ አሪት፣ እንደኛና ሁለተኛ ሳሙኤልን፣ እንደኛና ሁለተኛ ነገሥትን፣ እንደዚሁም የብሉይ ኪዳንን አዋልድ በ1853 እና 1894 መካከል ሒሳዊ በሆነ መንገድ አዘጋጅቶ አሳትሟል። የተሟላ የኢትዮጵያ ብሉይ ኪዳን ፍራንቼስኮ ዳ በሳኖ (Francesco da Bassano) በተባለው የሮማ ካቶሊክ ምሁር ካህን ለመጀመሪያ ጊዜ በ4 ቅጾች (መጻሕፍት) ተዘጋጅቶ ከ1922-26 ባለው ጊዜ ታትሟል።² ይህም ከተለያዩ ምንባቦች ጋር በማነፃፀር ሒሳዊ በሆነ መንገድ የተዘጋጀ እንዳልሆነ ተገልጿል።³ የዳ ባሳኖ ዋና ዓላማ ለኢትዮጵያ ሕዝብ ተግባራዊ ጠቀሜታ ያለው የተሟላ የግዕዝ ብሉይ ኪዳን አሳትሞ ማውጣት ነበር እንጂ ሒሳዊ ኅትመት ማዘጋጀት አልነበረም።

ሐዲስ ኪዳን ለመጀመሪያ ጊዜ በ1548 በሮም ታተመ። “ኢዲቲአ ፕሪንሴፕስ” (Editio Princeps) ተብሎ የተጠራው ይህ እትም በቫቲካን ቤተ መጻሕፍት ውስጥ ተጠብቀው በኖሩ ቀደምት የእጅ (የብራና) ጽሑፎች ላይ የተመሠረተ ነበር። ይህም ኅትመት ኢየሩሳሌምን ጉብኝተው ወደ ሀገራቸው ይመለሱ የነበሩ ሦስት ኢትዮጵያውያን መነኮሳት ወደ ሮም ሄደው ስለነበር በእነርሱ የተዘጋጀ ነበር። እነርሱም ይህን የመጀመሪያ ሐዲስ ኪዳን ኅትመት ያዘጋጁባቸውን በእጅ የተጻፉ የግዕዝ ቅዱሳት መጻሕፍት ይዘው ነበር ይባላል። ይህ ኅትመት በ1753 ዓ. ም.

¹ Ibid.; *The Catholic Encyclopedia*, vol. v, 1913, p. 570.
² *The Anchor Bible Dictionary*, vol. 6, p. 809.
³ E. Ullendorff, 1968, p. 59.

በዋልተን ፖሊግሎት እንደገና ተባዘቷል።፣ በጣም የታወቀው የኢትዮጵያ ሐዲስ ኪዳን በቶማስ ቤል ፕላት (Thomas Bell Platt) በ1830 ለBritish and Foreign Bible Society ታትሟል።፣

10. የኢትዮጵያ የብራና ቅዱሳት መጻሕፍት የሚገኙባቸው ቦታዎች

በሚያማምሩ ብራናዎች የተጻፉ ቁጥራቸው የበዛ በእጅ የተጻፉ የግእዝ ቅዱሳት መጻሕፍት እንደ ደብረ ሲባናስ፣ ደብረ ቢዛን፣ ደብረ ጻም፣ ጉንዳጉንዲ፣ ሐይቅ ቅዱስ እስጢፋኖስ፣ በጣና ባሕር ደሴቶች ላይ ባሉና በመሳሰሉት ገዳማት ይገኛሉ። ከእነዚህ መጻሕፍት አብዛኞቹ የማሩ ምሳሌዎች፣ በጥሩ በሚያበራ ሁኔታና በሚያስደንቅ አጻጻፍ የተጻፉ ናቸው።፣ በሽህ የሚቆጠሩ የኢትዮጵያ መጻሕፍት በብዙ የአውሮፓ ብሔራዊያን ዩኒቨርሲቲዎች አብያተ መጻሕፍት የሚገኙ መሆኑን ሲያስታውሱት አስገራሚ ነው። እነዚህ መጻሕፍት እንዴት አውሮፓ ደረሱ? በ16ኛው መቶ ክፍለ ዘመንና ከዚያም በፊት ጀምሮ ብዙ ተጓዦች፣ አሳሾችና ተመራማሪዎች ጉብኝዎችም በተደጋጋሚ በኢትዮጵያና በኤርትራ ተገዝተዋል። እነዚህ ሰዎች በገንዘብ የማይተመን ዋጋ ያላቸውን እነዚህ በርካታ መጻሕፍትን አሰባስበው የያዙ ገዳማትንም ጎብኝተዋል። እነዚህ ሕዝቦች ከገዳማቱ ጥሩ ጥሩ የሆኑ መጻሕፍትን በእጃቸው የሚያስገቡበትን መንገድና ዘዴ ተጠቅመው ወደ አውሮፓ በመውሰድ ሽጠዎቻቸዋል ወይም ለልዩ ልዩ አብያተ መጻሕፍት ሰጥተዋቸዋል። ይህም ሁኔታ የኢትዮጵያን ገዳማት በዋጋ ከማይተመን ሀብታቸው ሲያራቁታቸው፣ የአውሮፓን አብያተ መጻሕፍት ግን አበልጸገዋል። በጣም ብዙ ቁጥርና ሰፊ አገልግሎት ያላቸው የኢትዮጵያ የብራና ቅዱሳት መጻሕፍት በብሪቲሽ ሙዝየም፣

¹ Encyclopaedia Biblica, vol. iv, col. 5012. The Anchor Bible Dictionary, vol. 6, p. 809; E. Ullendorff, 1968, p.34.
² Encyclopaedia Biblica, vol. iv, col. 5012. The Anchor Bible Dictionary, vol. 6, p. 809.
³ E. Ullendorff, 1968, p. 35.

በፖሪስ ብሔራዊ ቤተ መጻሕፍት፣ በቫቲካን ቤተ መጻሕፍት፣ በአክሲዮርድ ዩኒቨርሲቲ ቦልዲያን ቤተ መጻሕፍት፣ የBFBS ስብስብ በተጠራቀመበት በካምብሪጅ ዩኒቨርሲቲ ቤተ መጻሕፍት፣ በዊንድሶር ካስትል ቤተ መጻሕፍት፣ በማንቸስተር በጆን ራይላንድ ቤተ መጻሕፍት፣ በቦርሊን፣ በሌንንግራድ ቤተ መጻሕፍት፣ በቪኤና ቤተ መጻሕፍት ወዘተ ይገኛሉ። እጅግ ጠቃሚ የሆኑ በማይክሮፊልም የተቀረጹ ስብስቦች በሚንሶታ በኮሌጅቪል በሂል ገዳም ቤተ መጻሕፍት (Hill Monastic Manuscript Library) (HMML) ይገኛሉ። የገዳሙ ቤተ መጻሕፍት ኃላፊዎች በኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን ፈቃድ የኢትዮጵያ ገዳማት መጻሕፍት ቤተ መጻሕፍት ተብሎ የተሰየመ በአዲስ አበባ አቋቁመው የተራቀቀ የማይክሮ ፊልም መሣሪያ ተከሉ። በጣም ብዙ መጽሐፍ ቅዱስ ነክ የሆኑና የቅዱሳንን የሕይወት ታሪክና ተጋድሎአቸውን የሚያወሱ መጻሕፍትን በሦስት ኮፒ ፊልም አንስተው አንዳንድ ቅጅ ለኢትዮጵያ ቤተ ክርስቲያን፣ ለአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲና ለሂል ገዳም ቤተ መጻሕፍት ሰጥተዋል። ዶክተር ደብልዩ ኤፍ ማኮምበር (W.F. Macomber) እና ዶ/ር ጌታቸው ኃይሌ ስለ የኢትዮጵያ የብራና ቅዱሳት መጻሕፍት አስመስጋኝ ካታሎግ (Catalogue) (የመጻሕፍት ዝርዝር) አዘጋጅተዋል።፣

¹ Macomber, W. F. 1975-78. A Catalogue of Ethiopian Manuscripts, vols. 1-3, Collegeville, MN.; Getachew Haile. 1978-88. A Catalogue of Ethiopian Manuscripts, vols. 4-11, Collegeville, MN.